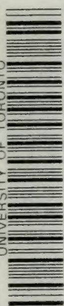

166 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 166

ДРАГИША ВАСИЋ

ЦРВЕНЕ МАГЛЕ

PG
1418
V33C6
1922

[illegible]

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/crvenemagle00vasi

[Redovna izdanja]

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXV. Бр. 166.

ДРАГИША ВАСИЋ

ЦРВЕНЕ МАГЛЕ

UNIVERSITY OF TORONTO

1922.
БЕОГРАД

ШТАМПАРСКО ПОДУЗЕЋЕ „ЗАСТАВА“ Д. Д. НОВИ САД.

584910
2.7.54

PG
1418
V33C6
1922

I.

А у четвртак јула двадесет трећег ултиматум лудачки груну у престоницу, те сав онај живот у њој узрујан, нередован и напет од атентата, задоби изненада неки необично мучни и злокобни изглед. Као разбуђене тице ноћу, узнемирени наједанпут, људи напустише куће и покуљаше напоље. А разне љубопитљиве гомилице и гомиле, инстинктивно згужване амо-тамо по улицама, испред кафана, министарстава, дућана и око важних личности, без особитог запрепашћења и без неке напрегнуте одлучности као и без правог страха, чудно су потсећале на лица каквог узбуђеног становништва што су после снажног али некатастрофалног земљотреса излетела на улицу да се тамо у чуду и пренеражено питају: у чему то може бити ствар што се десила и да очекују шта ће се, Боже мој, даље догодити. Па исто онако као што се, после таквог потреса, ни појма нема о ономе што ће да наступи, а ипак се нешто претреса, објашњава и пророкује о грозној појави, тако се и овде живо нешто коментарисало, предвиђало, препирало и нагађало о даљем развоју ужасно непријатне ствари, и ако се баш ништа није знало о бесу и смеровима оних слепих и невидљивих сила, од којих је онај развој догађаја даље морао зависити. Пред Министарством Спољних Послова, на чија су врата брзо и озбиљно излазили и улазили министри и важни људи, стрчавајући низ и устрчавајући уз степенице, хватајући их све по неколико од једанпут, хиљаде фантастичних вести и свакојаких комбинација, циркулисало је пуном паром, па је све то примано за готово и летило из уста у уста, као насушна потреба првог реда на каквој пијаци препуној и купаца и продаваца, којима је стварно и најозбиљније стало до размене и где предмети нечувеном брзином прелазе из руке у руку.

И тако све оне мучне унутрашње зебње и све оне мутне слутње заташкавала је утучена гомила с таквим незапамћеним брбљањем или ово брбљање слушала с таквом пажњом (јер је све оно требало упамтити ради препричавања) да је нека, нарочита, блесава, тупост све више и више преовлађавала и постала њен једини израз.

— Ама јел'те молим вас лепо, зар је барон Гизел збиља с оне стране?

— Киднуо, киднуо мало пре, тако кажу.

— Киднуо, па кад пре?

— Па лепо, а ко каже да је киднуо?

— Овај овде господин видео га лично.

— Где га видео и ко је тај, Бога му није то мала ствар.

— Ко сам да сам. Ено вам пред зградом Посланства његових ствари и дипломатске архиве, све је увезано, спаковано и натоварено; можете видети!.... Познајем га лично и познајем његова кола, овако је прошао поред мене. Баш главом барон Гизел, господо Бога ми, части ми! смешка се, малко блед, гледа нервозно лево и десно.

— Е добро, куда је прошао?

— Кнез Милошевом.

— А жена јел' с њим?

— Њу оставио, једва му се дала прилика...

— Ужас, људи, пропали смо коначно.

— Ама чекајте, господине, полако за Бога, нисмо још пропали.

— Како чекајте? Како нисмо пропали? Како то говорите као дете? Зар нам није било доста? Зар није сувише било? Зар нисмо уморни, балдисали, зар нисмо сатрвени? Зар се у бугарском рату нисмо боси борили? Реците, ајд' одговорите ми. Зар оружје није пропало од употребе? Зар топовске цеви нису изолучене? Питајте артиљериске официре. Зар није било колере? Зар имамо муниције, санитетског материјала и новаца и морала и с оке и одела? Појмите по Богу. Зар није друга ствар борити се с царевином? Ама побеснили смо ми, ја вам кажем.

Требало је да се умиљавамо а ми изазивамо и чикамо, после два рата. У место да смо је гладили и мазили, да смо јој ласкали док се одморимо, док се спремимо, док се опет оспособимо а ми.... пуп вређај и после.... Па јел' то нека политика? Јел политика да вршља ко хоће и како хоће, мимо владе? А сад је све касно и сад треба примити све, испунити све, сместа треба попустити.

— Шта кажете, попустити? Е па, човече, ви не знате шта говорите. Зар да се понизимо до роба, до скота? Зар то хоћете? Ви не познајете ни услове.

— Ама какве услове, господине? Ама шта причате ви о условима кад је у питању живот и опстанак државе и све.

— Какав опстанак. Мислите ви Русија би допустила...

На углу најважнијег Министарства одакле се чека судбоносна одлука, где се деру продавци ванредних издања и где свако тандркање фијакера изазива шумну нервозу и сензацију, опкољен гомилом зинулих познаника, неки бивши министар и посланик из опозиције, поверљиво и важно проориче најужаснији исход ствари:

— Њихови улани, та морали сте кад год слушати о њиховим хусарима, само њихови улани за двадесет и четири сата, упамтите ово што кажем, за двадесет и четири сата, могу да прегазе до Ваљева, само њихови улани, живи били па видели, чувени су њихови улани. Једна парада и крај. Чудим се да већ нису почели. — Па министар забринуто гледа тамо, у оном правцу одакле се очекује бомбардовање престонице.

А око кувара из руског посланства, пред ниском и црвеном, од цигаља, кафаном „Код Три Сељака" окупила се јака гомила и кувар са оном важношћу фигуре из дипломатског тела, тврди јавно и убедљиво да ће офанзива почети тачно у поноћ и један минут....

— О Бога му....

— Савски мост тек што није одлетио у ваздух.

— И још Путника задржали па у ђенералштабу погубили главе.

— А и влада ноћас кида у Ниш.

— Ама каква..... ама јел'те ко сте ви? Ви лажете! Ви уносите забуну! Ко је овај тип?

— Ко ти зна ко је!

— Зар га баш нико овде не познаје?

— Нико.

— Јел'те имате ли ви доказа ко сте?

— Ама људи, ама ја вам.., ама ја сам чуо.

— Господо, то је шпијун, мора бити шпијун.

— Сигурно, сигурно шпијун. Па пун је Београд шпијуна.

— Шпијун заиста?

— Зар већ?

— Доле, доле, долееее!

— Ево шпијуна. Је сте ли видели шпијуна?

— Људи, по Богу, мој бакалин са Грантовца.

И на сред Теразија сноп разних штапова: витла се, крши, меша, ломи и шиба по згуреним леђима и увученом врату оног грађанина, који би хтео да нешто зна и коме цуре танки млазеви крви из разбарушене косе, а не може никако да дође до речи нити да се брани и све тако до Полиције.

Око Окружне Команде, где иза прозора ужурбано промичу официрске еполете, налазе се честе, омање групе и људи нерадо и обазриво прилазе да се обавесте. И ако уверени да не вреди одазивати се, јер нема ни времена да се све изведе по упуту о мобилизацији, они су опет дошли да чују шта други мисле: има ли каквог год смисла пријавити се и отићи тамо на она одређена места.

— Која ви, молим вас, команда?

— Јел' која сам комендија?

— Команда, брате, команда

— Остав'те ме, човече божији, која сам да сам.

— А ви?

— Ако важе стари распореди онда знам, ако не важе....

— Људи, ништа се не зна.
— Ужас!
— Ја сам четврти прекобројни.
— А место мобилизације?
— Торлак.
— Грозно. Магацини у граду. Знате ли то?
— Па шта?
— Па лепо, ако они шчепају магацине и она места где се мобилише, шта ће бити?
— Шта ће бити? Па кажите ми да вам кажем.
— Ама ту су коњица и трећи позив, поседају границу и осигуравају мобилизацију.
— Ја, много вам сигурно осигурање!
— А комите?
— Батали комите, они су све и направили.
— Наравно комите и жандари.

У соби код „Балкана“, где је врховни штаб четника, ври и сва се важна наређења проносе шапатом, на уво, док испод тешких, црних шубара са кокардом „само слога Србина спасава“ севају мутне и крваве, страшне очи до зуба наоружаних четника.

Па кроз све оне гомиле журно и нарочито важно, засузила од неког задовољства што држи у рукама последњу новост, гура се лактовима, очепљује и пробија, нервозна и промукла једна мршава новинарска маска, пијаних очију, па млатара рукама, утишава да би се чула и понавља стоти пут једно исто.

— Господо, ево вам последње, најновије, ево господо . . . Ево шта Париз јавља само пре десет минута. Текст је депеше, ево од речи до речи: La situation, каже, se trouve au point de s'arranger, каже. Чисто и јасно.

— Па протолкујте то, брате ви рођени, да сви разумемо шта му је то чисто и јасно.

— Ево, све ће се, вели, уредити без рата . . . . слободан превод.

— Врага ће се уредити.

— Ама јесте ли ви изабрали подрум, кажите ви мени?

— Како, какав, шта подрум?

— Подрум, подрум. Хихихи . . . Хихихи.

Па се новинар журно губи из гомиле.

— Подрум него шта, није то смешно. Нећемо у шаке ватати оне куфере с Бежаније.

А и жене се дале у рекогносцирање подрума: испитују им фортификациску моћ и нуде једна другој гостопримство:

— Дођите молим вас; молим вас дођите. Биће нам много лакше кад смо заједно, скинућемо и душеке доле.

— Хвала вам; и наш је тврд, од бетона је.

Она група око мршаве маске, коју је привукла најновија новинарска сензација, била је највећа. И ето баш ту, код те шарене и многобројне гомиле, застао је, љутитог и огорченог изгледа, али без трунке оне радозналости, која је распињала сав онај остали свет што се гушио у некој мутној душевној узбуни, мрзовољан, блед, са црном брадом и чудним очима, студент права Алексије Јуришић. Њега је вест о ултиматуму, доле у његовом ђачком стану на Дунаву, прекинула баш у оном тренутку, кад је завршавао своје топло и лепо писмо вереници, шаљући јој на хиљаде пољубаца, после чега је мислио да ревносно продужи читање за последње, одавно, управо годинама одлагане дипломске испите. Та кобна и судбоносна вест која је ово после подне као гром, са узбуњене улице, упала кроз његов отворен прозор, најпре га је поразила, па је као неко што је очевидац док се на његове очи руши кућа сазидана до самога крова, наједном обамро у некој страшној, укоченој и малаксалој узетости, док се постепено није повратио да осети једну једину страст: једну мутну и крваву мржњу на све и против свега око себе. Јер овај Алексије Јуришић, који је пуних двадесет и шест година живео без икаквог плана, имао га је јасно овога лета и први пут у свом животу. Тај план био је прост и изводљив: свршити с испитима и оженити се. И у томе није ни било каквих год тешкоћа: прегрмео је био своје нај-

теже испите и веридба је недавно била обављена. А сад је било све на путу да пропадне. И онај живот без плана, мучан, ризичан и вртоглав, који тек што се стао заборављати, понова је претио да отпочне. Завршујући оно своје писмо са фаталном вешћу која је мало час узбунила сву престоницу, Јуришић је устао са стола па је некако механички отворио орман у коме се налазила његова официрска спрема из прошлих ратова. Он је хтео и да се увери, је ли ту све у своме реду а осем тога и себе самог убеди: како је свако надање и заваравање бесмислено, јер тај кобни ултиматум друго ништа и не може значити у овај мах него рат. Па се после спремио и отишао на улицу, али не да се тамо што распита или сазна, него просто да види: има ли у атмосфери тога Београда чега год што он не очекује и што не одговара његовим чудним предосећањима. Застајући на оном месту он се замишљено загледао у ону гомилу што се видно храбрила последњом париском вешћу и њоме оживљена, у једном дрском наступу, стала подизати главу, па осети како га та гомила све више и чудно дражи и како га спопаде једна сасвим луда жеља: да као луд скочи и попне се на један од оних сандука онде, испред неког дућана, па да сву ону светину растури просто са неколико речи. Њему се чинило да би се сва та јадна гомила одједном разишла кад би јој он просто казао ово: чуј ти дугоуха гомило, еј ви грађани чујте! Идите кућама и спремите се, рата мора бити! Само се њему чинило да он то не би казао онако обично, него би некако грозно заурлао снагом оне вере коју је осетио чим је вест о ултиматуму сазнао после подне на завршетку оног писма, те би гомила тим његовим речима с места морала поверовати и отићи кући да се спрема. Али баш у том тренутку неко спусти руку на његово раме.

Јуришић се нагло окренуо и кад је угледао жену, уз високог човека војничког држања који га је ословио, он се јако збуни и лако поруменi. Његове

се чудне и немирне очи плашљиво задржаше на високој жени финога става и ретке лепоте која се, мазно припијена уз његовог старог друга, враголасто смешила својим зеленкасто-плавим очима док се он престављао. Из тих очију била је нека чудна свежина и гледајући у њих Јуришић је наједном имао осећање неког свежег простора са дивним језером усред шуме.

— Дакле, друже?

— Да, кад се мора онда драге воље!

— Драги Јуришићу, теби је лако, сам си.

— Ником није лако па ни мени, — одговори Јуришић.

— Ипак, ипак, замисли ово: двадесет и три дана од кад смо се венчали.

— Верујем потпуно.

— Али мој муж неће ићи, ја му недам.

Па се она жена још јаче и страсније приви уз снажну мишицу човека и по оном покретном утиску на њеном лицу, што је у једном тренутку кадар да је изрази сву, Јуришић на једанпут осети да је она, сва од страшне неке змијурине, у стању да изврши све што науми и да узбуни ум до свих срамота.

— Мој муж се доста одужио; нека иде ко се није одужио, то би било право.

— Одужују се једни исти, и једни исти се не одужују, одговори јој Јуришић.

— Видећемо.

И нешто као неки скривен, мрачан грех, сину у њеним очима. А за све време разговора она је са оном дрхтавом и страсном нежношћу која мути ум, стезала мишицу свога мужа и пркосно тврдила да ће бити само оно и онако како она буде хтела.

Кад се Јуришић растао од њих упути се право Министарству Спољних Послова. Тамо пред Министарством гомила је расла све више, и кад се Јуришић приближио оној згради настало је неко комешање и жива и велика узрујаност. Са свих страна људи су испружали вратове и питали поверљиво:
— Шта је? Шта има? Шта каже?

Па се убрзо све сазнало.

Заступник председника владе изашао је из собе Министарског Савета и рекао просто: „Зовите брзо Министра Војног“.

— Е па готово је!

— Finita la comedia!

— Дакле мобилизација, рат!

— Нек' је са срећом!

Али како у том моменту наиђоше однекуд она тешка гвоздена кола за поливање, вучена огромним мекленбуршким коњима, који су тромо и гломазно газили средином улице, оно заглушујуће тандркање по неравној и шиљатој калдрми измешано са узбудљивим, гласним жагором и узвицима што су долазили са свих страна, стаде неиздржљиво мучити Јуришића, те се он нагло окрете и упути своме стану на Дунаву.

А мало после, са наслоњеним подбратком на руку и налакћен на прозору, гледао је он преко мирне реке тамо у зелено-сиви хоризонат банатске равнице. Потпуно неспособан за пажљивост и страшно растројен, он је осећао да никад не би могао успоставити какав било ред од оних безбројних и мутних мисли што су ово после подне у најживљем врењу узнемирене маште куљале једна за другом па се тако упућивале саме неким незнаним путевима. Он се само напрезао да одагна од себе све оне непријатне успомене из прошлих ратова, што су непрестано од некуд навирале, па је хтео да мисли о томе: има ли ама какве год могућности да све ово прође без опасних последица и шта ће бити најзад од тог несрећног и неочекиваног ултиматума. Онда му се чинило да већ лепо чује митраљезе како „штепују“ и како себе опет види поред топова, међу неким јаругама, као некад мокрог и јадног, усред грозног хаоса од мрачног стења, трња, блата и магле. И та га магла стаде гушити, пити му душу, што је само пре неколико часова, још то пре подне, требала да буде гоњена једној радости какву раније никад није познала.

Примицао се дан ретке среће и он, искидан прошлим невољама, потпуно сам и повучен после свих патњи, са потребом оне живе узбудљиве радости очекивао га је као дан почетка своје душевне равнотеже и светлости живота, дан умирења и обновљења. А сад шта? „Све докле допире видик мога разума — мислио је Јуришић — ја ништа јасно не могу да видим и ништа од свега не разумем. Ја не знам шта се све ово ради и не могу никад ни знати и само је једно сигурно, да сам ја сав човек од патње. Да могу некако да затворим разум овако као очи и савладам ову махниту своју осетљивост која ми раздире душу, па нека дође све што мора доћи и што већ мора бити. Два рата и једна побуна, и тек што данусмо душом, ево ни ране ми нису још суве, а, врага, шта се понова спрема. И онај блесави свет тиска се тамо око Министарства, чека неку вајну одлуку од оне куће, као да му она може нешто помоћи. И сви тврде да све оне конце дипломатске држи у својим рукама министар председник, који сад није ту, и да нико живи не зна његову политику. Сад се ови медиокритети нешто зноје и петљају без њега, а време пролази и опет нико неће знати шта ће све из овога да произађе. Само ја осећам једно: да до новог рата мора доћи Јест, мора, мора доћи, до новог рата. А зашто мора доћи ја не знам и да ме човек убије не могу јасно да појмим, и не појмим јасно да ли је боље да до њега дође или није боље. Јер и ове силне страсти данашњице, све ове ситне бриге обновљеног тако званог нормалног живота, понова почињу да грицкају и досађују и овај живот у миру гњи л је некако и љигав. Живот тај само је једно сањарско ленствовање, недостојно човека који мора да воли онај други, пун трагичних, великих страсти, један бујан и буран, победнички живот. Ја не знам и никад ништа не могу знати. Али осећам неку мутну, болну и збркану напетост у свима силама око себе и у себи. И ту напетост ја не умем да изразим а осећам је и у ваздуху и у стварима, које као да су све од

меса и мишића и сока и елана. Искрено да кажем: ја нисам веровао ни у ону личну радост што ме чекала, јер се мој грозничави немир мисли никад у мени није потпуно стишао и они тамни, замршени осећаји и она раздражљива, болесна осећајност никад нису престајали да ме муче. Чак сам се бојао оне радости и са зебњом је очекивао. Јест нашто се варати? У целој природи осећам нешто потмуло, набујало, надошло и сочно што улива неки грозан немир и сав ваздух као да је пун крви и пене.

Јест, части ми моје са свим несигурне, мора бити рата и све треба пустити да иде како иде. И онај Христић што се оженио пре двадесет и три дана мора оставити жену, оно дивно витко и ватрено створење, и са мном заједно у батерији понова пунити оне топове. И све ће ићи по старом.

А нико нас ни о чему неће питати, као што нас ни до сад није питао. Само нека све дође брзо, што пре, јер живота више нема то је јасно, а и овај мозговни, седећи живот постао је већ неиздржљива тиранија. Дакле, напред у неизвесно, у коме је само смрт извесна! Ево осећам лепо, како ме милује црно крило гавраново“.

*

Два дана иза тога, пред вече двадесет петога јула, Јуришић је журно дојурио кући. Чим је бануо у собу, он скиде и скоро весело баци иза врата свој меки, пун знојаве масти шешир широког обода Онда, са скрштеним рукама и замишљен пређе неколико пута собу, с једнога краја на други. Под његовим тешким корацима шкрипао је и угибао се иструлио патос. У неизветреној соби старински, изанђали намештај ширио је буђ на све стране Јуришић застаде па прелети очима низ урамљених посмртних плаката у црним оквирима на потамнелом зиду, онда приђе ормару па стаде вадити једно по једно парче своје суре официрске униформе. У оној тесној, неизветреној соби он се осећао мучно, али чим помисли да сад иде у широк, чист простор разгали се наједном. Брзо је облачио униформу. А кад

у високим чизмама, уским чакширама, блузи са црним оковратником и са високом, тврдом шапком на глави приђе огледалу, он, угледавши се, инстинктивно подиже руку до штитића, поздрави самог себе па се насмеши. Наједанпут неко чудно осећање строгости као проструја кроз саму његову крв и он лепо опази како се један оштар набор прикупи и стеже између његових обрва.

Јуришић покуша да се опет насмеје али његово лице са згрченим, оштрим и као муња изломљеним носем, оста војнички озбиљно. Он прекрсти руке и чврстим кораком пође по соби. И поново и још дубље под његовим ногама угибао се онај иструлио патос. Он пажљиво ослушну како за њим звецкају зврчкови никлених мамуза па га обузе неко снажно осећање поуздања и чудно неко задовољство слично оном кад се човек налази на великој висини и кад влада неком великом снагом. Јуришић опет застаде и у тренутку обујми га нека необична, зверска снага, па инстинктивно испружи руку, стеже, своју кошчату песницу и осети како та песница носи у себи неку велику и чудну моћ.

„Како је то све и чудно и смешно са том човечијом душом — помисли Јуришић. До мало час понизна, понижена и јадна ево је како се накострешила, горда, пркосна, неустрашива. Неспособна је она за свакидашњу, систематску борбу, ето у томе је ствар, али спремна је увек и готова за тренутну жртву. Јест, цела је то целцата, истина и сав је овај наш човек овде доле у томе. Хиљаду пута лакше је њему погинути него регулисати једну обичну, малу меницу од неколико стотина динара. Јер заметно је то и сувише регулисати менице и памтити њихове рокове; заметно је то куповати, бланкете, попуњавати их, онда подносити жирантима, наћи отплату, ићи у завод и молити тамо оне трбушате ћифте да се пролонгира. Све је то страшно заметно, а овако... цак, у чело или срце, и све је у реду и регулисано.

Заиста све је то чудно и смешно. До јуче само вукао сам се ја кукавно све споредним улицама,

бегао од кројача, крио се од обућара, обилазио дуванџију, а још данас клањаће се они мени сви кад крај њих будем пролазио, ти мали ситни и ништавни људи, који се тако боје рата и који још сутра могу постати моји понизни ордонанси и посилни, моје понизне слуге. И тај рат, мора се признати, има своје добре стране. Ето, од овог часа већ капље, полако али сигурно, моја капетанска плата. Па шта ја тражим?"

Тако је мислио Јуришић док је нервозно и без реда бацао ствари у онај свој прописни војнички сандук, а кад је и са овим био готов он опаса сабљу и револвер и тада понова осети како оно његово самопоуздање порасте још више. Онда узе са стола слику своје мајке и пољуби је нежно, па то исто учини и са оном сликом веренице, а затим обе спусти у сандук. Још једном, последњи пут, баци поглед по соби, на своје грађанске рите, на књиге, на фотографије, на плакате и на табаке. У предсобљу поздрави се са својом старом газдарицом и њеним малим унуком, гимназистом па изађе напоље праћен носачем и радозналим погледима суседа начичканих на капијама.

Блед, и ако нешто боље уравнотежен, са изразом неког суморног поноса Јуришић је журио ка станици. Незапамћена живост владала је улицама престонице. Дућани су били препуни купаца ратних потреба. Још никако неузнемирена варош је долазила к себи. Јуришић баци поглед тамо преко двеју река и неко сетно и нежно осећање обузе га кад угледа високе звонике што су се оштро оцртавали на златно-светлом небу према Фрушкој-Гори. Али му се, у исто време, учини: да се тамо, с оне стране, све било скупило у неку страшну невидљиву и претећу звер. „Ето тамо — помисли, он — исто као и овде, баш исто као и овде, окупљају се људи са оваком истом узбуном у души; тамо око тих звоника има срца што куцају опијена истом овом болном борбом светлости и мрака. Све ће добро бити. И право је рекао неко: да је у рату најбољи

савезник становништво оне државе с којом се ратује. Дабогме, ти попови тамо, у свили и кадифи, што тајно и кад се напију наздрављају патриотске здравице, они сељаци у чистом белом рубљу, што пливају у благостању и што у земљи крију чаше са сликама краљевих синова да их изнесу у своје време, баш су дивне душе. Ето иде време да јавно напијају здравице и јавно износе слике краљевих синова."

А сутон је лагано обавијао Београд и мир плаве ноћи спуштао се на бежанијску косу кад је Јуришић стигао на железничку станицу. Тамо доле, у тесним и бедним просторијама најосетљивијег у том тренутку, нерва у деликатном механизму мобилизације, један пуст јаросан хаос беснео је оркан-ским бесом. Тај грозни метеж, нечувене, одлучне и највеће страсти, тај најпакленији пакао који је икад једна станица доживела да види, тај ужасни, зверски елан, сав у језивој страсти: дочепати се што пре команде, испунити дужност; све то незапамћеном снагом проваље и у једном јединим значењу: потражити смрт зато што се жели и хоће да живи, одавало је слику анархије којој није било равне. И сав тај лом и урнебес и ужас, пун огња и крваве страсти, па оно заглушујуће, својствено гаменско звиждање прстима, она дивља дрека, гажење, гушање, гужва, трк ка вагонима, отимање о места на крововима и степеницама вагона, па пољупци, песма, шамари, прашина, псовка и загрљаји, оно трзање срцâ и уздисање, сва та несавладљива и тајна снага побеснелих темперамената слила се била у један пун грознице и неке мутне језе звук и задах смрти.

— Живели ови у жакетима и героцима!

— У Пешти, у Пешти, довиђења у Пешти!

— Доле! Доле! Долеееее!

— Жено, ej, жено; Чувај ми обе радње!

— Пошљи фотографију деце!

— До виђења на оном свету!

— Стоко!

— Држ' полуцилиндер!
— Првог ми рок менице!
— Пази, на радњу, пази на радњу! Збогом!
— Ура! Ура! Урааа!
— Пфиу, пфиу, пфиуууу...

Онда се ова рика, као нека грмљавина, неизмерно ужасније проломи кад воз хукћући наиђе поред савског моста. И баш ту, према мосту, Јуришић, изгажен, изгужван, измрцварен успе да се измигољи и дође до отвореног прозора. Једним широким и жудним погледом он брзо обухвати Београд и све поднебље. Саборна црква, као неки прав старац, уздизала се мрачна и достојанствена. Цело је небо било узбуђено. А у свем овом поднебљу видела се и осећала једна чудна, непојмљива снага која се буди, прикупља, подрхтава и грчи, зверска и као немогућа нека снага што се тренутно дубоко и лажљиво била притајила и подала утицају оне ужасне сумње да је можда нејака и слаба, пред снажном претњом оног надувеног џина кога није познавала и чију моћ није могла одмерити. И он је осећао: како лудило људске природе све више подлеже оним мрачним и тајанственим силама, како свом оном неупоредљиво снажном и дрхтавом страшћу расте, шири се, избија у пуном бесу ове необичне, ове луде звездане ноћи кад је пена и крв узбуњивала ослепљену машту до помрачења свести и кад је атмосфера, чудна, пуна неке пантерске накострешености, неког страшног треска и лешинског задаха, који се предосећао, распростирала онај разоран бес живаца и дрхтавицу најстрашније грознице кад неизбежно наступа слом света, она провала у коју се стропоштавају све ствари света. Звер што је режала, измичући из оних шака, кострешила се и урлала крвожедно.

II.

Кад је престао двобој батерија, Христић, укљештен и раскречен усред неког оштрог камења, оста још неко време на осматрачници. Један дражесни одмор што је настао после неиздржљиво заморне напетости за све време оне страховите ломњаве експлозива, задржа га на месту одакле је скоро цело после подне нервозно управљао жестоком ватром топова. Сунце се црвенило изнад шуме и сва природа, као под владом неког дубоког и узбуђеног осећања, заћутала је замишљено. Над сунцем, на плавом небу, један дуги оловни облак, као огромно хоризонтално положено стабло, заклањао је једним својим крајем половину златног залазећег котура и тај облак, мутан и чудно хладан, мешао се нагло и губио у оном жарком црвенилу пожара што је буктао као да је збиља пун пламеног и крвавог жара. Сав занесен неким новим, чарним сном и утонуо у овај нагли прелаз из језиво леденог у у жар, Христић је, опијен неком мистичном милином у чудној органској успомени утисака што му прођоше кроз све жиле, наједном стао осећати нешто као бесан и неиздржљив насртај пожуде. Његов поглед замагљен мало час напетошћу и насилношћу ризичнога рада, изгубљен сад у оном црвенозлатном огњу, наједанпут јасно виде само вијугаве, змијолике линије жене са којом је толико пута посматрао сличне сунчеве заласке и коју је волео свом душом и свим насиљем своје крви и меса. И тако занет оним сладострасним опојним осећајем он је сањарио како грли, милује и заводи оно лепо и топло тело што се с неким болом подаје, па се ипак смеши и тако смешећи губи постепено свест.

Гребен је већ био обавијен хладно мрачним огртачем кад се Христић тргао, нагло напустио осматрачницу и упутио своме шатору. Под утицајем

оног неописано сладострасног осећања он је хитао да се што пре састане с Јуришићем, па да, било каквим поводом, отпочне с њим разговор о жени на коју је морао мислити, коју је морао узносити и о којој морао је говорити било с ким. А страх који је тога дана, за све време оног дивљачког двобоја побеснелих батерија, претрпео на осматрачници, био му је повод да и овог пута, као што је последњих дана редовно чинио, сручи и оспе најстрашнију осуду оних што су криви за све ужасе најстрашнијег, ваљда, рата што га је свет доживео.

Тамо пред својим шатором, испружен на трави, лежао је Јуришић и гледао у небо. На његовом белом и болесном лицу дрхтале су сетно паучине брига. Нешто се догађало у њему. Али он оста непомичан и ако је осетио Христића. И тек доцније:

— Шта је? упита он натмурено и без воље за разговор.

— Посматрао сам залазак сунчев. Било је дивно. А ти? Све сањариш о најчуднијим стварима овога света.

— О ја сањам, имаш право. И мислим на тебе, у исто време. Мислим да ли си ти то заиста.

И наједанпут његов тужно-милостиви поглед поста чврст и одлучан.

— Шта би хтео да кажеш?

Јуришић се окрете, седе на траву и загледа се у Христића, чији доглед окачен о прст паде доле.

— Реци ми истину јасно и без околишења: је си ли заиста тражио попуњујући део, је си ли молио за позадину, покорно молио за позадину?

— Истина је, јесам.

— Не стидиш се?

— Не.

— Је л' ти познато да се батерија последњих дана отворено подсмева твоме кукавичлуку?

— Може бити?

— Па?

Христић се трже и пође да га ухвати за руку, али га Јуришић одгурну.

— Зар ти Христићу? Па ти си пример био, болан. Је си ли ти то заиста ту што стојиш преда мном? Ја не верујем.

— Онда је друго било.

— Онда је друго било? Зашто? Али, чекај знам зашто.

— Мене је стид од тебе, Јуришићу.

— Па добро имам и ја вереницу... Послушај ме, ето повуци ону молбу, повуци је сместа.

— Ти имаш вереницу... али то није једно исто. Ниси ти још био у мојој кожи... Ја не знам, право да ти кажем. Ја се упињем, напрежем, трудим... и ето данас, све сам чинио... Али нека сваки да колико ја... Сви се извлаче. Зашто ја и ти вечито... све само ми, једни исти.

— Ја ти рекох што сам имао, то је све.

И Јуришић намрштен и љут уђе у свој шатор.

А у батерији, која се одмарала, владао је онај мир смрти и само се чули они фини шумови ноћи. „Неба ми мога — мислио је Јуришић који није могао спавати — сав му је изглед човека који је стално у сну чулног живота; и ту, чини ми се, не вреди никакав напор ни покушај владања над собом. Ту просто нема лека ни помоћи и то је више него очевидно. Па кад је тако и кад му лека нема онда не помаже подсећати на частољубље и друге тричарије и шта се ја ту, у опште мешам, да ме човек пита. У толико пре, што сам ја и сувише мали да улазим у све оне недокучне и неразрешљиве заплете једне душевне личности која има свој посебни строј страсти... А можда је опет све то просто и појмљиво. Овај човек ту, у другом шатору, воли своју жену. Лепо. Волети значи: имати за циљ срећу онога који се воли, туђу срећу. А њој среће нема без њега и човек се чува за њу и ради ње. И како се раније жртвовао и одужио то му је, мора бити, и савест потпуно мирна.... А опет с друге стране, шта он има да се чува? Ја сам тај који би требао да се чува. Јер ја нисам имао ни оних двадесет и три дана његовог уживања. А двадесет и три дана то

је по некад вечност; и да сам ја имао толико уживања сам бих вечерас свечано тражио да ми одреде најопасније место па ма изгубио главу. Ето рецимо, спавам ја и пробудим се и видим да сам двадесет и три дана био ожењен. Е па, да ли би онда оно урадио? Дакле, ево у чему је ствар: ја то не знам баш сигурно. Али знам ово: да сам у свом животу често сретао многе људе чија ме је бистра и свежа разборитост, једна дивна јасноћа интелигенције просто зграњавала; људе који су увек знали шта хоће и код којих ме је нарочито чудио онај увек фини, танак и доследан ред мисли, ма о чему покренуо да с њима говорим. А код мене, ево, све је нешто збуњено, испреметано и замршено и сва је моја интелигенција некако грозно унакажена. Међутим, више него сваки други ја осећам потребу јасноће и то је један од мојих непостижних идеала. Ја болујем од неподношљиве неодређености; двоумица то је моја тешка, фатална бољка. Јест то поуздано знам, а друго: да ће овај рат појести моје нерве до краја и да се он никада свршити неће. И све оно време између прошле демобилизације и нове мобилизације, то је привремено, а ово је стално. Јест, крв то је стално, а привремено је вереница и само је ово стварно, а оно је тамо неки имагинарни свет. Не сећам се ја ни мобилизације, ни објаве рата, нити знам шта сигурно о узроцима његовим, сем оних неодређених фраза и општих места што их велико и мало сваког часа брбља и понавља. Не знам шта би ово наједанпут, тек видим, ево, како опет седим ту на топу (само сад према другој униформи) као да се с њега никад ни скидао нисам; и пуним, палим, гађам и гушим се у диму, дајем нишанске тачке и остојања, гледам понова носила, крв и ране, слушам високе команданте што се љуте и псују на телефону са великих даљина, спавам сваку ноћ обучен и обувен, пишем изјашњења, дерем се као луд и мувам амо-тамо између, гаравих, брадатих људи овуда по јаругама и кршевима, стежем срце да не препукне од експлозије, а осећам да ником

ни зашта нисам крив и не кривим никога. Бога ми милога баш никога не кривим; а моја кућа увек ледина и шатор, час Пасуљиште, час Голо Брдо, час Парцански Висови, час Врапче Брдо и шта ти ја знам и ништа од свега не разумем јасно, него видим да болујем увек једну исту бо.ест несретне, вечите и кобне нејасности... Што се тиче Христића можда он има права да буде кукавица, само је и то врло бедно и ниско. Има ту ваздан ствари за и против и summa summarum остаје оно да ниједно тврђење није сигурније ни истинитијег од противног. А они људи, чију јасноћу духа ја обожавам можда то и не заслужују, јер коцкасти дух и то није ништа. Нека, дакле, Христић ради како зна, његова је ствар и он има своју лопту на трупини. А ја ћу гледати своју бригу и колико сутра писаћу вереници да јој признам погрешку што се нисмо венчали пре мојих испита; и ако би, ко зна, и то, можда, била велика моја погрешка..."

А тамо у другом шатору очајно и лудо кидао се Христић. Раније, у прошлим ратовима, он није познавао ове борбе, па није чак ни слутио могућност таквог једног мучења. Снажан, у расцвату свога здравља, јак срцем, сељачки син и учитељ, гоњен чак једним наследним убојиштвом, чија га је бујност понекад бунила те кривио себе што не може да се обузда, он је са оном бујном физичком одважношћу и са душом уздигнутом и мирном све дотле пролазио право и часно кроз живот. После се оженио јер је веровао у, после свих мука, потпуно заслужен угодан, миран и радостан живот. И све је отпочело слатко и дивно. А сад шта? Баш онда, кад је нов живот, у једној милој, идеалној верности два бића, започео да тече широко и одмерено као најлепша река, кад се пупољак среће стао расцветавати, долази ово, овај нов, неочекивани рат, чији се крај и расплет не може сагледати и који га са оне висине идеалног и мирисног неба, понова баца у крв, у ране, у смрад и пакао, можда у смрт. Па шта? Је ли човек дужан да се баш сад одрекне оне слатке, оне

красне среће? Је ли баш дужан? Где је та граница кад човек може, кад има потпуно право да каже: „е па, брате, молим те, дао сам колико сам год могао, дао сам колико сам дуговао, сад ме остави да живим." Али ах! Тамо с друге стране, као авет нека, стоји она дужност и стоји она част и опомиње; и то је нешто страшно важно, крупно и значајно, та част, и увек раније стајало је то испред живота. Раније била је вера и та вера чинила га је мирним па је за њу радосно ишао у смрт и бранио је свом снагом. Али сад је дошло право на живот, оно право на опстанак, после толико испуњених дужности и сад... онај Јуришић ништа од тога неће да разуме него сместа осуђује и то на један бруталан, њему својствен, уочљив начин који вређа. И то Јуришић који се и сам изменио и ни издалека није оно што је некад био, изазивач, убојица, сав од борбе и неустрашивости Јуришић, што је у шестој гимназији прекинуо с кућом кад је дознао да му је отац раније био ожењен Швабицом па у инат оцу обукао сељачко одело и као студент носио опанак све до првог рата у коме је био јунак над јунацима. А сад се и он често буни, протестује, свађа с командиром и признаје да и у њему оно старо одушевљење малаксава. А све би то требало рећи томе Јуришићу кад би он био као други људи и кад би се човек њему могао поверити. Разумео би он тада, морао би разумети шта значи то оставити жену, створење од деветнаест година, наивно, детињасто, бујно, жедно и жудно живота и љубави. Али он неће ни да чује, јер је такав, неприступачан и неповерљив и то не зато што има некаквог искуства, него онако инстинктивно и што је чудан човек, који се, кад од некога пали цигарету, окреће лево и десно и звера на све стране, као да му неко стоји с ножем за леђима, а да га човек пита зашто то чини ни сам не би знао одговорити... А ја имам права на опстанак и батерија која ме не разуме, и част моја и дужности испуњене све то нека иде.....

Али брзе, сметене мисли навреше једна за дру-

гом и све се збрка очајно у глави Христићевој: и оне дужности и бриге и онај страх, па се усред оног мучног хаоса појави једна једина слика, дражесна фигура његове жене и драге и слатке успомене краткотрајног уживања са њом. И неиздржљиво мучен баш оним појавама, он се брзо подиже, упали свећу и узе један завежљај њезиних писама, марљиво сложених, па их стаде по реду читати, гутати.

У једном је жестоко изливала тугу и луд бол за њим, кад је после мобилизације, нагло отпутовао и питала се: да ли верује себи, да ли је могуће да он није више ту, покрај ње, уз њу, он са свом својом мушком снагом и лепотом, он, на чијим је грудима она прво упознала ону слатку стварност среће. А после све узнемиреније и нервозније говорила о својим грозним мукама које постају све више неиздржљиве, о одвратној, гадној и проклетој судбини, која их је тако немилостиво и брзо раставила да их, можда, никад више и не настави

Па затим у једном махнитом страху: како је ужасно жртвовати онаку младост и како њено кукавно и уцвељено тело трпи, гори и копни без миловања; да ће сигурно умрети од туге и исцрпљености. „Господе, — писала је — зашто си ме ставио на оваке жестоке, грозне муке? Зашто си ме убио? Ја заиста осећам да више нисам једно цело биће. Ја се мучим, ја лудујем ја сам смрвљена, ја не умем већ да се изразим. У јутру кад се пробудим, ако сам нешто мало спавала, ја... као кад неко на хируршком столу осети, да је без најдражих својих удова. Као змија вијем се по чаршаву, подижем главу, широко отварам очи, испружам се, грчим трзам, тражим увек твој жарки, твој рајски пољубац. Где си, мили мој, о где си? Глава клоне и тако дрхћем и плачем, гушим се, тонем негде. Стежем твоје мале... које ти најволиш, молим да ме оне утеше, али и оне плачу са мном, јер их ни овога јутра нису гризла твоја мушка, рујна и топла уста. Дођи, ох дођи, они те чекају, твоји дивни црвени цветићи. Па кидам

и цепам све са себе, гледам своје голо тело и као луда тражим, вриштим, хоћу твоје пољупце, твоја уста. Ох, дај ми твоја уста! Боже смилуј ми се! Вијем се као црв, превијам, штипам, онесвестим се, а тај занос, та грозница, та страст... Ето у тој страсти, у тој грозници зарила сам јуче онај твој мали нож у руку па сам сисала своју рођену крв. Ох, како је слатка била та крв. Ох, зашто си ме додирнуо? Нека је проклет онај тренутак кад си ми први пут прса притиснуо, кад ме је први пут твоја рука обухватила. Зашто си ме додирнуо? Зашто нисам остала спокојна, блажена, невина девојчица да никад не познам ову бесомучну узбуну крви, сав овај ужас? Зашто сам те толико заволела па сад не могу без тебе?... Моје те срце тражи, кука за тобом, кунем ти се умире за тобом. Боже, ово је ужас... Убија ме ова језива смртоносна празнина самоће. Идем нема и слепа као утвара; па ми по некад дође да вичем па да се све проломи: у помоћ, у помоћ, у помоћ!

И знај да си ти једини мој живот, да су све моје мисли твоје, да ћу полудети без тебе. Не мисли да си далеко! Ти си у мени, увек ту, унутра у мојој души: и ко ишчупа твој живот убио је и мене. То знај; то добро знај, и чувај се! Сети се мојих последњих речи. Ти и не знаш колико их је овамо остало здравих...

А сад, ево овде... видиш ево овде спустила сам свој горећи пољубац за тебе. Пољуби то место. Љуби га дуго и страсно. Ја сам га до безумља дуго љубила. А ово сам држала на грудима, на оне две капље крви, да ти испратим најдраже место твојих као жар врелих пољубаца. Не уби ме! Чувај се! Знај: не смеш погинути, јер си ти највољенији човек на свету. Јест, чувај се! Ти ми се мораш вратити, ти мораш доћи да одагнаш ово мрачно очајање твога анђела, да учиниш крај овом неиздржљивом, празном, пустом и страшном животу; не доћи, мораш долетити: да се увериш колико тек сад знам бити нежна и слатка и страсна, да загрлиш

опет твоју милу малу па да умре на твом срцу, да разбијеш све њене опаке и ружне сумње, да отераш суморне слике што је вампирски даве, да пијеш све њене дражи слађе него икад, веруј, слађе него икад, да угасиш њену жарку страст од које ће изгорети, ох сва изгорети. Дођи, ох што пре дођи! О дођи у помоћ, драги, твојој драгој Јелени."

И све док је тако читао, Христић је лудо живо осећао како румено месо оног витког тела, што је тамо далеко горело у страсној ватри чежње, дрхти у његовим снажним рукама па је, ноздрвама страшно раширеним, удисао мирис оног најстраснијег меса и тако ускипео и распаљен, у лудачком немиру свих нерава, грчио се и трзао док су му очи пламтеле оном грозничавом ватром и у мозгу бучало до несвестице.

III.

Онога главног и свечаног дана извођења колосално-парадне Казнене Експедиције док се фронт, сав крвав, као огромна сура и рањава змијурина у најболнијем грчу, повијао, гурио па испружао и напињао да одоли одлучним ударцима, на самој ивици села Б., у великом правоугаонику једног шљивара поломљене и оборене ограде од прошћа, пета батерија, сва у гаравом диму и пијанству борбе, бљувала је челик на маскиране положаје лево од сеоске школе која се белила. Битка која је отпочела ноћу једним случајним, несмишљеним сударом из кога се изродио и развио најстрашнији хаос над хаосима, неред у коме ће војнички писци после рата пронаћи најпрецизнији ред ствари, извођен до ситница и на секунде по марљиво спремљеним диспозицијама Главних Станова и високих команданата, наставила се преко целог дана са жестином која ни једног тренутка није била малаксала. На једном од прворазредних одсека, на коме се налазила пета пољска батерија, тачно у подне ситуација је била критична до највеће узбуне. Без мало цела пешачка дивизија, која се повијала и колебала још пре подне, наједанпут, и то баш у часу кад је појачање из позадине пристизало форсираним маршем, окрете безобзирце назад па се истопи у оном бескрајном мору пожутелог кукуруза који се као талас повијао под ногама избезумљених маса гоњених пакленом рафалном ватром из топова свих калибара. Међутим, и у том најкритичнијем тренутку и кад су и последња црева пешадије замакла за кукурузе, пета батерија, која је дејствовала картечом, још није имала наређење да се позуче.

Баш у то време и док је штаб оне разбијене дивизије, што се у највећем нереду пробијала и даље кроз кукурузе ломећи их, журно одмицао друмом Бог

би знао где, један армијски аутомобил, за којим се вукао огроман реп прашине, дојури му муњевито у сусрет. Онда неки официр, бео и леп, у кицошким лакованим чизмама и корбачем у левој руци, искочи брзо на земљу, приђе команданту дивизије, принесе са свим лабаво руку до штитића па просто показа руком дуж белог друма, којим је сура и крива гусеница једнога пука форсирано журила подижући и сама велики облак прашине с једне и с друге стране пута. Онда се мало после, и док су официри махали нешто рукама и објашњавали се жустро, она гусеница исправи и цела појави на оном белом правом друму.

Наједанпут онај батаљон што је маршовао на зачељу колоне, онај реп гусенице, прште у стрелце, сиђе с друма и бесно појури кукурузима одакле беше изненађен ватром гониоца који се од некуд пробио. Па се моментално цела она гусеница разви у лепезу и та сјајна блештава лепеза од бајонета полети напред као ала; онда се, урнебесно проламајући ваздух са „ура," изгуби негде у своме летењу да се убрзо опет појави на самој ивици села Б. где се у петој батерији, у сред оног воћњака, лудачки отимало о ућутале топове. И грозан лом и онај шкргут, па онда својствени тупи шумови бајонета у месу и костима, шикљање крви, кундак, рвање, јауци, избезумљене, крваве очи, најзад она луда животињска забуна и комешање и иста умукла оруђа наставише да бљују картеч у леђа малочашњем нападачу за којим се она устремљена ала крвнички сручи.

А кратко време потом фронт је био миран и блесав. Наслоњен леђима на зид сеоске качаре до воћњака, блед и задихан, још обамро од оне ломњаве и склоњен ту да се заштити од ретких зрна која су повремено долетала, Христић је посматрао како пешаци онога пука, што је гонио, раздрагани а ћутљиви, спроводе једну потпуно нову непријатељску батерију коју су затекли и згодно изненадили у самом покрету. Покуњени елегантни официри и равнодушна послуга ове батерије, чије су сјајне цеви остале не-

огарављене, јахали су и даље на својим снажним и лепим коњима, на којима су нова новцата жута седла и оковани камџути, бљештали као да су истог часа извађени из препуних царских магацина. Христићу заводнише очи и кад батерија ишчезе путем он понова узе спуштену телефонску слушалицу и принесе уву. Пред њим, у дворишту, један велики петао шареног и растршеног перја, праћен кокошкама, кљуцао је шепурећи се и тражио мирно нешто онуда по буњишту. А око њега у шљивару, на полеглој и угаженој трави, лежало је неколико мртвих војника носем пободеним у земљу или полеђушке па су са раширеним рукама изгледали као крстови. Он прелете преко њихових модро-тамних лица, осети како га поплави неки хладан талас и помисли, да је и он сам исто тако сад овде могао лежати мртав и модар. И сети се како му је мало час, у сред оног урнебеса и ужаса наједном дошло да бега ма где а без обзира на све могуће последице.

Тада, наједанпут, његова дрхтава рука јако притиште слушалицу и он се одазва па се укочено загледа у земљу и побледи. И тако запрепашћен и смртно блед дрхтао је и слушао неко време. Онда причека мало и прекиде везу па несигурним, туђим гласом позва Јуришића и саопшти му да ће сместа ићи за батеријског осматрача на цркву села Б.. а да он одмах дође на његово место према примљеном наређењу. Затим нареди да се скине телефон и два војника пођу заједно с њим, пошто пронађу једног мештанина који ће им показати најкраћи пут до цркве. У том тренутку једно чудно таласање на његовом мрачном и ужаснутом лицу одавало је неку страшну решеност. Он се брзо спреми и кад неки сељак однекуд дође да га води он пође одлучно пред свима у оном правцу цркве. А тамо унапред, камо се он кретао борба је још трајала само са све слабијим дахом и ретка зрна фијукала су око њега да ону смртну свирку продуже равницом све до прве препреке. Христић је корачао сагнуте главе, са рукама на леђима, и при сваком фијуку топовског

зрна сагињао би се и плашљиво прилегао. Она опасна, безумна одлука која му је пала на ум и коју је донео после примљеног наређења да иде за осматрача на цркви, умиривала га је донекле и он је чак осећао задовољство што се најзад, свршило са оним грозним душевним мукама, двоумицама и колебањима. Више никакве сумње није било да њега намерно и због онаквог његовог држања у последње време, шаљу и одређују на све ризичнија места и да би он једнога дана, пошто нико краја не може сагледати том страшном разрачунавању, најзад морао платити главом. То је сигурно. А ово ће се све лепо удесити тако да нико и не посумња и баш је сад згодна прилика да се она одлука приведе у дело. Батерија је остала далеко, а овде је човек изложен пешачком зрну и нико ону претпоставку несме ни чинити, а камо ли помишљати на какву оптужбу или истрагу. А после, кад се и то једном сврши, отићи кући, одморити се до миле воље, задовољити и умирити љубљену жену, испијати сву ону невиђену срећу што му је обећава и нуди то дивно створење што пламти у оној безумној узбуни крви и оном заносу који опија и залуђује на највећој даљини.

Тако је Христић мислио о жени и оној срећи све до црквене порте кад је онај сељак умолио да се врати и журно се изгубио, а он застао онде код велике капије одакле су војници с муком уклонили једну црну, надувену и усмрделу лешину непријатељског војника из десетог јегерског батаљона што се била испречила на самом улазу са разјапљеним црвљивим трбухом и уланским сјајним и репатим шлемом више размрскане главе.

Онда он уђе у цркву. Неки хладан, језиви задах уми његове горуће образе и прљави изглед у шталу претвореног храма, пуног растурене сламе и разних отпадака, задржа његову руку која пође да се прекрсти. На умрљаним зидовима са стране стајале су поређане четвртасте табле на којима су угарком исписана она славна имена уланских коња,

а изгребане очи светаца, пробушене прси Богородице, и она поразбијана кандила пред олтаром, сав тај утисак понижене и осрамоћене светиње ули му једну одвратност, која га је чудно храбрила у оној одлуци. Кад телефон поставише иза капеле он уђе у испражњени олтар у чијој га мртвој тишини задахну осећање смрти, па се брзо попе на торањ цркве.

Горе, у оној мртвој полумрачној шупљини, у оној смртно хладној тишини торња, пирила је језива хладноћа тешких и ледених звона, пуних оног својственог ћутања у неком ужасно мирном и мртвачком ставу савршене непомичности клатнâ. Он осети као да се канџе неке невидљиве, хладне као лед авети привлаче из мрака. Кад се испужа толико да је могао обухватити ону попречну греду-осовину на којој су висила сва три неједнака звона, он се подиже на снажним мишицама па је опкорачи. Трептеће силуете два-три слепа миша прнуше из мрака, лако га се дотакоше по коси и руци и ударише о конопце. И онај хладан ужас, као неки ледени талас, обузе га до грла. Једном дрхтавом руком он развали онај танки дрвени капчић на лењирастом прозорчићу, те уђе нешто светлости, па засењеним очима које су га болеле, погледа пред собом. На багрему, испред цркве, на највишој сувој грани, љуљао се лако, еластично и дрско један црн, огроман гавран и кидао неко грдно црево оне лешине из десетог стрељачког батаљона. Он погледа по селу. И тај његов поглед, засењен и мутан као и његове мисли што су плавиле све по неким црним таласима, видео је само неодређене утиске ствари па му се чинило као да сви они простори око њега мирни и жалосно-пусти у истини и не живе. Пара од сунца подрхтавала је над равницом и у оном лаком свиленом сјају сунчане магле и боја, мир огромне долине сневао је у некој мистичној удубљености. Он брзо пређе преко разјапљених гротла на гранатама provaljеним крововима, са растуреним и испарчаним црепoвима, и

расејано и немирно стаде тражити непријатељска оруђа. И не потраја дуго, заиста, четири учестана светлуцања открише му вешто маскиране цеви, а мало затим још две лево од пута којим се са оне супротне стране улазило у село. А после неког времена, иза његовог извештаја, онај простор тамо обасу ватра пете батерије и они топови постепено потпуно умукоше.

А дан је одмицао споро и Христић је, закован на истом месту, нервозно погледао у оном правцу одакле су долазила топовска зрна и са страшним фијуком пресецала ваздух лево и десно од цркве. Чекао је да буде враћен у батерију па је веровао да ће своју опасну одлуку одложити за доцније. Али, док је он са дурбином на очима расејано осматрао она ућуткана места, два тешка зрна зафијукаше па се наједанпут, са ужасним треском срушише једновремено пред црквеном портом, онда мало затим, са парајућим јауком, два друга пребацише цркву. У сред онога ужаса Христићу све беше јасно: црква је била мета. И кад нова четири разорна зрна, са заглушујућом ломљавом прскоше у црквеној порти, он, избезумљен, у потпуном лудилу до најпоследњег смрзлог нерва зграби све оне конопце испод звона̂ и док су разјарена клатна бесно ударала у онај туч, он се сруши на древни таван изнад степеница, па се муњевито стропошта доле и излети у порту. А у оном тренутку кад се спотичући о лешину дочепао капије и окренуо се, у сред громовске експлозије, онај високи торањ посрну па се са свим клатнима, звонима, кубетом и крстом сручи у прашини на супротну страну онамо где се налазила капела. Христић онда појури тамо, али у рушевинама њеним оба телефонисте, размрскани и унакажени, лежаху мртви и врући. Он зграби један карабин што је лежао поред њих и стаде бежати. И тако задихан, сумануту, сав у зноју, обузет оним страхом животиње коју бесно гоне, бежао је лудо, измичући зрнима што су пребацивала и са чудним осећањем да око њега звоне, звоне, звоне не-

прекидно и помамно. А сутон се спуштао и боје се губиле постепено док је он бијен по челу и образима оним шашљикама, сав изгребан, журио, ломећи кукурузе између којих се провлачио. Најзад се зауставио и ту, иза једног џиновског стабла, пао од умора. Био је сам и потпуно обезбеђен. А унаоколо све је било мирно, само се чуле челе како зуче око цветова. Умакао сигурној смрти, уверен да новим опасностима нема краја, Христић је одлучно и огорчено одбацио помисао да се врати у батерију. Кућа — била је његова једина, болна и рајска мисао. И једна безумна радост заврисну у самој његовој крви од те помисли. Слика његове жене, јасна, једина, оштра и одвојена лебдела је пред његовим затвореним, уморним очима. „Јест, кућа, само кућа, о другом чему ја не умем да мислим.“ И његова десна рука грчевито стеже карабин положен на трави, поред њега. Он га муњевито подиже и откочи, па опружи леву ногу и наслони цев на прсте. „Зашто баш леву ногу, можда боље десну, можда боље руку: Јао, јао шта ја то радим, шта ја то радим?“ Нешто као пољски мишић шмурну мимо њега и ишчезну у трави. Још једном Христић се обазре око себе. Свуд је било мирно, крваво, замишљено, мртво. На кадифи неба дрхтале су звезде. Он јако зажмури, лице му се искриви и, стегнутих зуба, у једном жестоком, несвесном грчу повуче ороз. Као муња, неки црно-црвен, гарав и крвав вијор помрачи му свест и док је рањена нога сва дрхтала у крви он се лудачки заплака тресући се оним обамрлим телом: „Јао, јао, шта ја то радим, јао, шта ја то радим?“

*

Кад се онај санитетски воз са рањеницима, међу којима се налазио Христић, зауставио на малој станици у жалост увијене варошице П., његова породица, сва у лудој бризи и црним мислима о његовој рани, избезумљено појури ка вагонима. А она живост и метеж на перону, узбуђени и дирљиви узвици, она јурњава, језива радозналост и

запомажућа брига оног поманиталог од нестрпљења света, што се безумно напрегнут, распитивао о својима и трчао и тражио на све стране према прозорима, све то, а поврх свега узбуђење оних рањеника око њега, до плача узруја иначе узнемиреног Христића који је, збуњен и осрамоћен, у засебном официрском вагону, лежао на једним неугодним и крвавим носилима И баш као оно на бојишту: „јао, јао шта сам ја урадио, шта сам ја урадио," он се гадио себе, па му се у тој одвратности чинило као да му је душа сва упљувана, прљава и некако загађена, а у ону рањену ногу бело омотану није смео никако ни да погледа. И тако обавијен неком срамном маглом и њоме одвојен од оних осталих правих рањеника око њега, што су му се у оној њиховој скромности чинили нека мала божанства, он је осећао како страшно прља лепоту оних рâнâ мушки стечених и како би сав онај срам што му је онако упљувао душу могао да уклони само тако, ако би јавно, ту пред свима, просто и поштено признао све што је урадио те би му тек тако, попљуваном од свију, било, можда, лакше. А онај срам осети он још више, кад угледа, како два мршава, слабуњава младића дижу носила са његовим тешким телом, мучећи се да га изнесу из вагона; и кад га ту, на том излазу, опколи његова бројна породица са изразом онога немога страха и очима пуним суза. И тек ту, тачно на том излазу из вагона, дође му наједном да се напрегне и усправи, па да оном скупљеном, брижном али поноситом свету, који га тако мило и са дивљењем посматра, каже просто и јасно: „Господо, браћо моја, децо, жене, ево ту пред вама, гледајте добро, ево ту пред вашим очима, стоји једна покварена, гадна душа, једна одвратна кукавица, најнижи, најбеднији човек, људина једна здрава и снажна, која допушта да се око њега муче ова бедна и нејака деца, плачу ови јадни старци. Ево, грађани, људи, пљујте, пљујте ту одвратну лешину која се сама ранила, која је срамно побегла и

оставила тамо слабије од њега да вас бране.“ Али, у место тога, Христић се заплака љубећи своје старе родитеље, и онај стид порасте још више кад у сузним очима жене опази понос и радост што стоји поред рањеног и живог мужа. А тек кад га понеше он је баље загледа и осети још нешто: како га она и још кроз сузе посматра чудно пажљиво, некако животињски.

И ту ноћ је Христић мучно провео и некако је све другче било те ноћи него што је он очекивао. И она угодност тако некако непријатна и тугаљива зато што није заслужена, и брижна лица што су језиво заглêдала срамну рану која је крвавила, и све оне ствари око њега и успомене на њих, и неиспаване и засузиле очи старих, и нарочита ужурбаност и вредноћа његове збуњене жене, која се сваки час кокетно и некако значајно смешила на њега чим се уверила да је нико не посматра, све то вређало га је, и дирало ружно и непријатно, љутило и исмејавало до бола, који је за њега дотле био потпуно стран, нов и непознат. Нарочито оно што се десило од оног кобног акта на фронту, у оном склонитом месту поред великог дрвета, мучило га је те најцрње ноћи у његовом животу, гризло га, гребало као мачјим ноктима, па је змијски гмизало дубоко у његовој души као у некој пакленој сенци те се сав осећао јадан и укаљан, сав од смрдљивих црви и неког пацовског гада. Све, баш све што се од оног тренутка десило. И оно злочиначко закопавање карабина, то срамно уклањање трага кривице, па још срамније скакутање на једној нози кроз кукурузе све докле га неки пешаци, што их је срео на путу, са оним добродушним, детињским сажаљењем, не узеше на леђа, смењујући се тако све до превијалишта, где га је неки лекарски помоћник сумњиво погледао и превио и где је неко из мрака, можда неки рањени војник из батерије, кад је угледао његово лице према малој лампи и док су га превијали, јетко довикнуо: „гле, откуд тај јаругар туна?“ И она незапамћена ноћна борба, оии

јуриши и онај кркљанац који се лепо чуо из превијалишта оне ноћи кад је осетио потајну радост што није тамо у оној опасности, али кад му је први пут синула мисао да се не посумња у батерији, после чега никако мира није ни имао; па оно одушевљење и дочеци и поздрави на свима станицама куда је санитетски воз пролазио, цвеће и венци што су девојке бацале на његове осрамоћене груди и све оне обилне понуде по болницама, у возу и свуда куда је прошао, све, све што се десило од оног несрећног вечера раздирало га оне ноћи до побесделе ужасне неиздржљивости . . .

Али су дани пролазили и Христић се постепено стао стишавати. Оно оштро трње у грудима није га више боло као оне прве ноћи и сваког дана падали су му на ум неки нови разлози који су га уверавали како се он и сувише одужио. Баш ту, у његовом месту, било је пуно људи, још здравијих од њега, још дужнијих заједничкој ствари, који никад фронта нису ни видели и који су о рату знали исто толико колико и жене; чак оне жене по болницама нешто и знају, али они баш ништа. И он их је својим рођеним очима гледао како оно ратно стање вешто искоришћују, а ни на чијем лицу никад није приметио какву год грижу савести. Седе лепо људи у топлој кафани, пошто су се добро наспавали, напили и најели и одушевљавају се оним победама, што их општински добош објављује, и тако се њима поносе као да су их баш они, и нико други, задобили. И чак се понекад љуте што се брже не напредује или што се неко парче фронта упусти и објашњавају како би то све требало радити. Понекад, пошто чују о којој већој победи, они искупе свираче, па им она цигањштина по целе ноћи шкрипи и дрличе, а они држе здравице храброј, неустрашивој и непобедној војсци, најиздржљивијој на свету, и разбијају чаше и огледала све до свануће кад зареде по улицама и под прозорима „праве серенаде“ оним женама чији су мужеви луди те се ломатају и млате тамо по блатњавим рововима. Јест, пуно је тих снажних, меса-

тих, ужирених и потпуно задовољних људи видео Христић туна, у своме месту рођења, па су га они и уверавали, баш као и његова фамилија, како се он и сувише одужио и како је сад право да се добро одмори, окрепи и прикупи. А они су за њега најпре били одвратни забушанти и чак их је избегавао, па се постепено стао на њих навикавати док се није уверио: да су и то људи патриоте на свој начин (међу њима има много лифераната а и без њих се не може) и да ни они немају баш са свим покварену крв, као што је он некад погрешно и неоправдано веровао. И тако се Христић по некад расположено, заједно с њима смејао се слатко и све више оно заборављао. Заборави се Христић па се чак хвали и фино и смишљено лаже о оној борби кад је рањен у ногу и то лично, вели, од једног улана, са репатим шлемом, с којим се среo негде у шуми као батеријски извиђач, прса у прса, кад је улан њега ранио у ногу а он улана убио на место посред самога срца из свога карабина који је отео у бугарском рату и без кога никад не иде у извиђање. И све тако са највећим уживањем и слатко прича Христић за дуго после вечере како ће бити одликован орденом са мачевима и како је са свим друго овај данашњи европски рат, а друго онај о коме понекад воли да прича (а боље би било да не прича и да се не брука) његов отац кад су заузели Гиљане од Турака и кад се на прсте могло избројати колико је у целом рату топовских метака испаљено. А већ о балонима-осматрачима, мониторима оклопљеним, аеропланима разним, сумаренима и оним цевима преко 24 калибра не вреди ни говорити, јер се онда о томе није ни сањало. Наводи даље Христић како је само он, као осматрач, уништио шест непријатељских топова са торња цркве у Б Тада је, вели, био примећен од непријатеља и заједно с торњем, посред кога је ударила разорна граната, једног од најтежих калибара, стропоштао се сав у прашини са оним звонима и кубетима доле на траву у порти цркве-

ној и да није било једне надувене лешине неког војника из десетог ловачког батаљона на коју је пао, не би ни остао жив. И мало по мало, понављајући ово исто много пута, он је био потпуно убеђен: да се баш тачно тако ствар десила, а то, у осталом нико није видео и тако ће то увек остати да се прича. Срушена црква у Б. постоји још, хвала Богу, и сваки се о томе може уверити кад хоће, а цела пета батерија зна да је он на торњу био осматрач и отуд слао телефоном драгоцене извештаје као и то да су оба телефониста погинули у капели, поред њега који је једини од њих тројице, неким пуким случајем, остао у животу. О свему томе мора имати *релација*, а и у *Операциском Дневнику* све дословце мора бити описано и забележено. И сијасет других измишљотина набраја он и приповеда где год стигне и стане.

Понекад изађе и у варош па се поштапље и нарамљује на силу, и тамо у кафани објашњава као стручњак онај коминике Врховне Команде што се разашиље општинама и ону ситуацију на фронту. Окупе се сви око карте, пију кафе, пуше и лармају, а он побија чиоде према томе како се фронт повија (а он се све повија у назад) и овако обично почиње да прича: „Кад сам ја пошао са фронта ситуација је била ова: Ја сам држао ову тачку", (и убоде чиоду) или: „ја сам обасипао ватром овај простор;" или „добијем ја наређење да извидим терен X испред пешадије, то је са свим северно, ево овде, ево баш овде, видите ли? Бога им пешачког, мислим ја, па зашто ће онда пешадија и коњица? Каже мени командант армије овако: „Видите ли, Христићу, оно тамо гумасто дрво?" Видим, кажем ја. И заиста видим гумасто дрво. „Е, лево од њега, у оном стењаку, ено вам њихове армиске осматрачнице. Полупајте оно као цименту. Ја оценим и за трен ока нема вам онде ни мрава, све стоји „глат!" Једном сам заробио целу коњичку батерију. па све нови камути и седла, цакле се. А ја оне њихове коње у позадину, а њихону рођену батерију

окренем против њих. Само да ми нога пређе, части ми, волим ја да сам тамо него овако да смрдим".

А дани пролазе, па јесења киша прска у прозоре и ветар носи жуто лишће и савија гране све до земље, док Христић седи у топлој соби, излежава се и помера оне чиоде. И кад рана стане да зарашћује он је, кријући, полије мало сирћетом те она онако нагризена и разједена увек остаје свежа и отворена и чак горе с њом стоји него у почетку. Тако раде многи војници и Христић је то од њих и чуо кад око ватре, тамо на фронту, причају о томе како се продужује боловање, а мисле да их нико од старешина не чује. Онда је он од њих дознао и како се вештачки добија жутица. Остави се, веле, једна прегршт дувана у чутурици да преноћи па се сутрадан по мало пије и од тога човек пожути као лимун. Па је он и то пробао али није пожутио, а оно сирће, на против, добро дејствује и сваки је дан код куће неисказано велики добитак.

Дакле тако, разузури се Христић код куће, лежи угодно на леђима, а ону рањену ногу положи на јастук, па чита нешто, разговара са женом или прима посете познаника и пријатеља који нису имали прилике да га одмах по доласку виде и честитају му јуначку рану.

Чим пријаве посету он се с места најежи као од бола, који је баш тог тренутка наступио, гледа у врата и очекује. А онај његов познаник улази журно, смешка се и снажно му дрма руку.

— Браво, Бога ми, Браво! Срећна ти јуначка рана!

Он захваљује и очи му наједанпут заводне.

— Нема шта, продужује онај, сад ти је Карађорђева звезда сигурна као у воску. Ако ико, ти си је заслужио. Ти, мислим, имаш златну медаљу? Па јест, имаш је! Е па брате, и стари су ти били јунаци, ето твој отац, читава се чуда о њему причају на Јавору, па деда, па сви.

Онда завирује у онај завој и пита:

— Парче гранате, шрапнел, шта ли је?

— Дум, дум!

— Ну, мајка му стара, па то је по Женевској Конвенцији забрањено . . .

— Па ево како, објашњава Христић, ретко они то, само кад су у шкрипцу, као онога дана кад смо их притеснили код Белотића. Таман ми на ивици села и стали да пласирамо . . .

— Али кост није мислим повређена?

— Па мало, сасвим мало, управо мишић.

— Знам, знам, али неће, ваљда бити последица?

— Никако да зарасте, оваке ране најспорије зарашћују, одговара Христић, мршти се и удешава ногу....

А кад никога нема и кад је расположен он позове жену да седне ту код њега, уз сам кревет, узме је за руку и прича јој шта значи то само један једини дан на фронту, па се чуди како није до сад сав оседио као овца кад помисли колико је тих црних дана претурио преко главе. Јер то није дан него вечност и још кад човек појма нема докле ће се то немилосрдно разрачунавање продужити, а поред тога не стоји добро код претпостављених, те га ови намерно шаљу на најопаснија места. Онда је брзо готов. А то важи за њега, јер он није од оних покорних млакоња и улизица што само знају „разумем“ и слепо и капларски извршују што им се нареди, него он хоће да испита: је ли оно што се наређује оправдано и умесно. А онима се горе то не допада, јер они не воле човека који мисли него машину.

Па се онда у пола подиже, привлачи је и обгрли:

— Је ли, пита је он, право да ми кажеш: шта би радила да сам погинуо? Рецимо чујеш или дође овака депеша преко општине: капетан друге класе Ђорђе В. Христић, водник пете батерије, тога дивизиона, тога артилеријског пука, погинуо је на положају том и том, тога и тога дана, о чему известите његову породицу. Сахрањен на положају. Ствари његове и новац послаће се накнадно.

— Па шта да ти кажем... не знам шта би радила и не волим о томе да ми говориш.

— Знам, знам ја, ево да ти кажем ја: дакле, плакала би малко, жалила би ме неко време, па после „тешко оном кога нема.“ Зар је мало забушаната? Ево овде пуна је варош.

— Ух, одвратни су ми, стреса се она и јежи.

— Па ипак истрчиш по некада на прозор!

— Ја? и очигледна лаж се затитра у њеном гласу. Никад!

— Јелена, Јелена. ниси ти оно што си била! Бога ми, ниси!

Чудно би тада изгледала ова, у страстима до преступа одважна жена. Бранила би се она речито, прелазила у напад и протестовала.

Нигде она не излази. Ето баш ту, преко пута, има нека „деповска команда“ што никаква друга посла нема него да војне бегунце осуђује на смрт, па ту раде пуно неких официра, све сами протекционаши и свако вече шетају поред куће и дрско гледају у њене прозоре. Гнусни су јој ужасно ти нељуди, јер сваки дан стрељају оне несретне војнике што долазе овамо да виде кућу и фамилију па да се врате, и пошто побију оне јаднике ту у некој јарузи више гробља, они изађу на корзо као да ништа није ни било, шеткају, загледају у прозоре и занимају се са женама. У вече се од њих не може с миром проћи јер задиркују, а неки бацају и конфете као на карневалу. Цела варош зна, у осталом како се она понаша и сви је зову калуђерицом, па је наговарају да мало и на себе помисли и по некад, као друге што чине, изађе; само што се она на то и не обзире. Кажу јој да је луда и да се она вара ако мисли да су мужеви тамо на фронту свеци. Па прелази у напад:

— У место да ме вређаш боље кажи ти мени: да ниси и ти, тамо на граници, дирао сељанке?

— Нисам, части ми! брани се Христић. Ја све имам оно убеђење, као прости војници, да бих погинуо ако би урадио оно што не треба.

— Бога ми, пази шта радиш, ја све овде осетим, — прети она. Ја не знам, али кад год ти урадиш нешто рђаво, ја овде осетим.

Онда Христић почиње да оговара другове:

— Има, има таквих, то је истина. Ја знам пуно официра што тако раде, али ја, веруј ми никад. Ја се гадим. Увек, у сред борбе, мислим само на тебе. И ја не знам од куд то, али тада, усред окршаја, стојиш ти преда мном у оној твојој белој свиленој блузи, коју сам те увек молио да обучеш. Јест, увек ти стојиш у оној твојој белој свиленој блузи и усред дима и тако ће бити кад се будем вратио. А тамо сви знају да сам ја од скоро ожењен и онда не би било лепо да ја . . .

— Ех, ех, прекида га она са оном скептичарском подругљивошћу, — вешти сте ви мушкарци, сви сте ви изврсни адвокати.

И тако се објашњавају, па више пута оштро и крвнички посвађају, све док их онај блиски додир наједанпут не помами те се они разговори увек сврше на истоветан начин: узајамним праштањем, дугим и раздражљивим пољупцима, сузама и страсним миловањима. Јер она узаврела крв је увек готова за измирење и ње се не тиче ништа.

А једно после подне, док је он оперисао чиодама на карти, дођоше поштом два неочекивана писма. Једно, у жутом, простом увијачу са три црвена потеза и печатом, било је из пете пољске батерије. Ту на једном табаку „преко целог“ тражио је командир: да капетан Ђорђе В. Христић, тачно објасни: под којим је околностима рањен означеног дана код цркве села Б. где се налазио као батериски осматрач и зашто, кад је рањен, није прошао кроз завојиште своје дивизије, него отишао на другу страну и негде у туђем превијалишту добио први завој као и све остало што по томе има да каже. Друго, приватно писмо, било је од Јуришића, где му он, онако по његовски, брутално и без околишења јавља: да га неки војници — очевици из пешадије гадно оптужују, да се истрага против њега строго повела и да је потребно што пре да се врати у батерију и ону срамоту опере.

Па све то по неколико пута прочитава Христић,

док му руке дрхте, а сав се окаменио и помодрио и моли све оне у соби да изађу, јер има да пише неки важан званичан одговор, а већ јасно осећа оно исто трње у грудима и оне бодље и мачије нокте како га поново почињу грепсти, те се све убиствено завитлало доле дубоко у оној сенци. А отуд изнутра, као из самог оног дна пробудио се онај исти паклени крик као на бојишту: јао шта сам ја то урадио, јао шта сам урадио?

Од овога тренутка све оне бедне лажи, којима се од доласка овамо, хранио Христић, ишчезоше наједанпут као дим. Дотле, и ако су се понекад, као оно кад муња севне, јављали они мучни тренуци помрачења и гриже савести, он је чак осећао један широк, и ако сав лажан, мир и одмор на души. Све се у њему било утишало и тако остављен на миру, недиран, он је веровао да је онај његов злочин остао његова најдубља тајна са којом ће он једнога дана и умрети. А осим тога, још је имало времена да се све оно покаје и поправи и он ће то покајати чим се буде колико толико одморио и задовољио. Понекад, онако устајалог и непомичног, обузимао би га неки свеж, силан и окрепљујући талас воље за кретањем и баш оним истим радом и кретањем тамо у батерији, жеља за оним бујним, пуним опасности, снаге и ризика, животом на фронту. Али је, исто тако, жалосна осека наступала увек кад би помислио: да би то значило лишити се свих дражи на које се навикао и које му је пружала она страсна жена у оној својој најслађој, у оној својој јутарњој роси младости, та жена коју је он, са оном неутољивом глађу основног нагона, желео у толико помамније у колико се више њеним несрављеним дражима наслађивао. Па, и ако је, у много прилика и по многим знацима, осећао јасно, неочекиване и чудне промене у тој жени којој је он све жртвовао, помисао на растанак с њом ужасавала га је. Он се трудио и све чинио да оне на смрт болне муње двоумица и сумњи силом угуши; и са једном искиданошћу и јадом, који унакажују душу, носио оне слутње и све оне

тужно искуство у некој мутној нади: да се мрачна пропаст што је пред њим зјапила, ипак некако може избећи...

Истога оног вечера кад је примио оно злосрећно писмо из батерије, Христић за својим писаћим столом, зловољан и расејан, не знајући шта ће и куда ће а осећајући само да нека тамна будућност стоји пред њим, скицирао је одговор на сва постављена питања у оном строгом, неумитном и пуном страшне претње званичном акту. Напољу је било хладно и ниски црни и мрачни облаци висили су над варошицом и вукли се и заплитали по брдима свуд у наоколо. У соби је пуцкетала пећ и разносила ону пријатну, меку и слатко-успављујућу топлоту, у којој се, са особитим неким задовољством, ужива оних првих дана хладне јесени пуне измаглице. Поред пећи, на пиротском дивану и са мачком у крилу што је прела, седела је и везла његова жена. Увређена што је он грубо одгурнуо онда, кад је поштопото и на силу хтела да сазна у чему је ствар око које се мучи, она је мрачно ћутала. Христићу се чинило да је на њеном лицу час по, некако цинички и осветнички, играо неки осмејак док се он мучио, а у оној укоченој тишини, што је владала у соби, осећао је нешто као прекор и пребацивање што он сад, кад је његово место тамо у сред оних мрачних облака на хладним брдима, седи угодно ту у топлој соби. Али мало по мало, удубљен и занет оним мучним послом, он је све ређе обраћао пажњу на присуство своје жене па и пријатност оне топлине коју је осећао у почетку ишчезе сасвим пред црним предвиђањима последица оног злочина од кога му се крв мрзла у жилама и за који је покушавао да се оправда. Са шаком на свом широком челу он се очајно напрезао да пронађе одговор који би својом простотом и јасношћу, једним тако доследним излагањем што би искључивало сваку сумњу, сместа одбацио могућност сваке помисли о његовој стварној кривичној одговорности, па је тражио да гнушање пред том оптужбом изрази на начин који би оставио

утисак да је задовољење једино што се њему дугује да прибави. И у том ужасном напрезању он је изгледао просто унакажен: очи му се шириле и кривиле некако свирепо, потајнички и огорчено; нос мрдао, жиле набрекле, чело мрштило, а полуотворена влажна уста блесаво зјапила, горња усна грчила и подрхтавала, зној цурио са образа и цело лице преображавало у неку ружну маску која је шмрктала кроз нос и кезила се гадно. У тој ружној маски имало је нечег тако јадног, смешног и блесаво-очајног да се жени, која га је кришом посматрала, чинило како никад у свом животу одвратније и гадније човечије главе није видела. И прелазећи оно кратко време њиховог заједничког живота, она се у чуду питала: је ли могуће, ама је ли могуће да је она, ову овде исту ругобу тако много волела, да је због ње патила, претурила толико непроспаваних ноћи, чезнула и бринула за њом, љубила страсно. Или је све то била само једна глупа, непојамна заблуда. Јер заиста, цео онај кратки живот и прошао је као у неком бунилу. Сећала се онога дана кад га је први пут видела. То је било прошлога рата и он је био у униформи. Тада јој се допао: био је стасит, озбиљан, снажан и целом својом појавом уливао јој поштовање. Запросили су је његови родитељи и она је одмах пристала и заволела га. Али су убрзо и још пре венчања настали чести неспоразуми. Њега је грозно мучио њен темпераменат, жив, бујан, и немиран, пун топле страсти, сав врео. Он је хтео да она никад никог не погледа, никад ни с ким не проговори, нигде не изађе и да се никоме не допадне а она то није могла. Имала је много познаника и сви су јој се искрено дивили. И ако је понекад оно и хтела, да би њему угодила, није могла. Њена лепота привлачила је свачији поглед, она зато није крива, а о свему ономе што је главно водила је и сама рачуна. Колико се само мучила, плакала, вежбала да обузда онај поглед и све чинила да га задовољи, али он је тражио много и све више и сваког дана постајао све грубљи и досаднији. Често

је шпијунски мотрио сваки њен покрет и петнаестог дана од венчања подигао на њу руку, ону његову тешку сељачку ручетину. И тако свађали се и мирили и у томе је прошло сье оно време, а она је некад све то друкче замишљала. И што је главно, никаква памет нарочита, ни дубина, ни нежност, ни отменост. А отменост је нешто најлепше и то се од њега не може ни тражити. Сељачки син чији су родитељи прешли да живе у вароши. Његова мајка и данас пере суботом ноге његовом оцу. Турско одвратно ропство и понижавање жене спроводи се у целој кући и сваки њен корак оцењује он по оним оријенталским назорима свога оца. Нити воли забаве, ни спорт, ни концерте, ни позориште. „Шетња није за домаћице". Као мула ћути његов отац за ручком и броји свачије залогаје. „Деце, треба имати деце, жена без деце није ништа", то је све и само се о томе говори. Да може и да га није стид од света он би зазидао све оне прозоре са улице. Не воли госте, не воли никога. Никад из куће не би изашао нити у избору књига уме да се нађе. И сва је срећа што је био распуст и рат те се није морало ићи у село, иначе се онај живот не би могао ни сносити. Увенула би као сваки цвет што је откинут и не би ни знала зашто је живела. Тај грозан живот у селу убио би је брзо. Али она то не би трпела, раскинула би га одлучно. Још као вереница увидела је да се разилазе и хтела да раскрсти, па тако. Онда је настао рат, одвојили се. И на оној даљини и због оне опасности, а навикла већ на њега, заборавила је све његове мане и сва она понижења, па га чак ватрено, са свим искрено пожелила, и звала да дође, све док није понова и дошао, да убрзо, само после неколико дана, испољи опет све своје ружне, простачке особине једнога грубијана, геака од главе до пете, варварина. Од доласка њѐговог слоге је ретко и било и она урођена грубост, још више израђена војничким животом међу свакојаким простацима, постала је неиздржљива. Колико је пута опсовао гадно, амалски или као да је

сасвим активни официр. Ни у друштву не пази шта говори, изражава се просто, те она мора да црвени пред светом. Ужасно. А сад ето има неку муку и ту муку крије од своје жене. Па јел' то муж и друг и пријатељ, најбољи друг и највећи пријатељ? Жалосно заиста. Живот човека и жене треба да буде живот једне јединие душе, проткан једним ткивом који се не може никад одвојити. Тако је она све и замишљала. А сад шта? Он има своје тајне и свој засебан унутрашњи живот. Не, није она никад била за њега, нити је он њу заслуживао. И сад та одвратна и гнусна главурда што шмркће на нос и криви се не уме ни да цени ову срећу што је она његова, него мисли да је он један једини на свету. Бедник, он и не зна колико се ту њих особито интересују за њу и шта би све они дали да је задобију и преотму из његових руку.

А за оним писаћим столом Христић се и даље мучио, знојио, кидао, борио. Перо је шкрипело и сваки час нервозно и љутито прецртавало оно дотле написано а лице му изгледало очајничко и све ружније. Раздрљен, са оним чупавим грудима, бос и разбарушен, онако напрегнут и погурен, имао је пуно зверског.

Наједанпут, тамо на улици, зачуо се неки жагор и нешто као сабља некако значајно звекнуло о камен. У истом тренутку жена одбаци вез и, потпуно уверена у ону његову дубоку и тешку удубљеност, устаде па се за трен ока створи крај прозора. Из оне велике куће, преко пута, један за другим и у оном расположењу које обузима људе кад затворени преко целог дана, ступе на зрак, официри су шумно напуштали своје службе. Али једновремено, муњевито, као пантер, из оног страшног става животиње, Христић инстинктивно јурну и сам оном прозору. И са ужасом, тог истог тренутка, ухвати он један заводнички осмејак упућен његовој жени.

Он грчевито стукну корак назад и пренеражен, ужаснут као да се руши небо застаде укочено, мртвачки. Онда неколико тренутака настаде дубока,

страховита тишина, па се он ухвати за главу, и викну:

— Јелена, и ти поред мене... и ти поред мене то чиниш... ја ту... једнога... једнога забушанта, сама си казала...

Она сачека да замакну официри и са оном мирноћом живаца што леди крв, одговори просто:

— Шта ти је, шта ти је, лудо?

— Одвратна, необуздана животињо... једнога... једнога забушанта... поред мене, преда мном.

Она се засмеја сатански:

— Вараш се, рањен кроз сред груди, зато је овде, није као ти.

— А ја шта? Шта кажеш?

— Ти? Ти два пуна месеца лечиш једну огреботину.

Напрегнут и нагнут према њој као да хоће да се увери: је ли то заиста био њен одговор Христић се искриви, искези па тако нагрђен подиже песницу. Зуби су му цвокотали. Али она дивна, пакосна и витка змија оста мирна, изазивачка:

— Удри! Мислиш ли да је мени тешко прећи преко пута?

Од ове последње речи до оног момента кад се Христић из друге собе вратио с бровнингом у руци прошло је мање од мувњиног блеска. Он напери у сред чела, али се рука укочи.

— Пуцај! Пуцај! и безумна, горда звер забаци ону лепу главу Медузе која окамењава.

Блед, укочен, зинулих уста, са осећајем неке вртоглавице и потмулом грмљавином у ушима, Христић наједанпут испусти револвер из оне укочене руке. Онда се нешто као хладна мржња заталаса на његовом модром лицу, али одмах затим трепавице задрхташе па се овлажише и он, погурен, накострешен и страшан изађе полако напоље...

Те исте ноћи, по најцрњој помрчини, пошто покида и побаца оне завоје с ноге и спакова ствари, Христић, без збогом, отпутова на фронт.

IV.

У купеу за ниже официре једног војничког воза, Јуришић је имао ове сапутнике: две бабе шесетих година, једну грозно мршаву девојку са вратом искрпљеним од шкрофула, једну убрађену, црвену и пуну жену са успаваним дететом у крилу, једнога господина скоро без носа, који је међу дугачким, кошчатим коленима придржавао неку нарочиту, велику кутију од плеха. Јуришић је седео до прозора у правцу у коме се воз кретао. Преко пута њега баба у црнини, као нека светитељка, са изразом оне бесмртне благости опште мајке, рукама ниско и скрушено скрштеним и главом нешто мало накренутом на једну страну; до ње пуна жена са оном жутом као восак бебом у крилу. Детету је дрхтала брадица. У углу до врата седео је господин са оном нарочитом кутијом међу коленима и оним обичним изразом готовости да отпочне какав било разговор, а до Јуришића искрпљена девојка са већ исушеним шкрофулама и погледом стално управљеним кроз прозор, али тако да се Јуришићу чинило као да она стално гледа у њега. До девојке седела је друга баба, са очима као у сове, чији је изглед подсећао на ону ogresse, оно чудовиште из гатке што једе децу, — права сатана. Она је, широко раскречених колена, седела подбочена на високу, црну дршку од амрела. Без и једног зуба, са огромним ушима, она је мељала по устима маслинке. Леву ципелу била је скинула и стала на њу са ногом у чарапи на којој је велики чукаљ штрчао као детиња песница. На глави је имала ону типичну капу Немице, са подвезаном машном испод браде, на којој је такође штрчало неколико дугих, сребрних длака. Образи су јој били као кувани шкембићи, а брчићи прилични. И заиста, она беба, кад год би се пробудила и погледала у њу

с места би зажмурила и ма⁰аксало заплакала. Она пуна жена, мајка жутог детета, држала је у руци већ а свим м кру џепну мараму и сваки час брисала или своје образе или детиње челанце, па је редовно понављала: „Ово ће ми дете, Бога ми, умрети на путу.“ А у купеу ужасна запара.

Дивна, блага баба ишла је у Врховну Команду да измоли дозволу за пренос тела свога на фронту исеченог сина официра. Зна се тачно да је укопан у Крупњу, у самој црквеној порти, иза олтара.

— Дође прво гроб некога проте, па онда мога сина ов ко, — каже она јецавим гласом.

— Па зашто га не оставите ту, стара? Шта ће боље него да лежи у цркви?

— Е није тако, душо. Мајка сам. Мајчином је срцу лакше овако. Пренећу јунака код нас. Ми имамо нашу гробницу, и ту ћемо, кад Бог рекне, лежати скупа.

Она друга баба, ogresse, и сама иде у Врховну Команду. Тамо је њен син у штабу, око менаже, а жена му развила барјак у Беоıраду. Сад она иде све да каже, па куд пукло.

— Ја или она, па коју више воли. Обадве не можемо, а није она него сам ја вид'ла муку око њега од ово лицно.

Рано, госпођо, остао без оца, сами видите: како данашња деца то не признају, а она гуја уме фино да се вије око њега.

Господин са оном нарочитом кутијом иде у Економно Одељење да тамо препоручи свој патент. То је кастрола, спретно удешена и лака за ношење, у којој сваки војник може за себе кувати јело на фитиљу. Фитиљ је он измислио. Важан је то проналазак, не кошта мн го, ствар неописано корисна:

— Траже ми и Французи и Енглези и Талијани; наши савезници, сви чули па ми ıраже и велике паре дају. Јуре ме свуда. А ја велим: син сам ове земље, одавно истина у њој не живим, па је право да јој се одужим. Сваки треба да помаже отаџбини

на свој начин, како може. Ја овако, јер сам неспособан, три сам прста изгубио у фабрици.

— Камо да видим, тражи оно чудовиште од бабе, разгледа ону направу и врти главом. — Биће то нека варанција, а? Оставите то, господине, нема ту ништа без дрва. Ко је још кувао на фитиљу!

Па око тога настаје читав сукоб између проналазача и ње, те онај први, јако увређен, тврди да смо ми један примитиван народ, сасвим неприступачан цивилизацији, а баба му препоручује да онај патент задржи за себе и сам кува на фитиљу. А после проналазач наглашава како разговор сматра за свршен, али га ипак продужује и једе своју саламу некако огорчено и осветнички, са лицем страшно свирепим.

Жена с дететом била у Београду код лекара, али никакве вајде.

— Ко му је отац, пита ме доктор, а ја му кажем: бандист, господине, тамбур-мајстор у дивизији, проклет да је. „Е, вели, не ваља му отац ни две паре, није се владао као човек". Знам, реко', и сама. Још турског рата упропастио се негде око Битоља, па после пише, пише сваки дан, а никако не долази на одсуство к'о други, док једног дана, кад није имао куд, он дође, и сад: нит' му ваљам ја, — а прскала сам од здравља, — нит' што може бити од овог кмечета овде. Нит' живи јадно, нит' мре. Сад запомаже и моли за опроштај: не жали, вели, паре, ако Бога знаш, иди код свију лекара. Он мисли да пара ту нешто вреди, само жали Боже; а и те су му паре проклете: коцкарске паре ником добра нису донеле.

А зато време ogresse нестрпљиво меље устима:

— Е, знате шта, госпа, вели она: да је тај бандист мој муж, не би га мајци никад више засвирао у његову кларинету. Овако би' ја њега.

Па згрчи своје кошчате прсте у канџе, као да дави.

— Не свира он у кларинет, он је тамбур мајстор.

— У тамбуру, у шта било, тек не би више засвирао.

Девојка са шкрофулама на врату и образима враћа се из Београда очајна. Била је тамо да тражи своју одбеглу сестру гимназискињу, па све узалуд. (Она прича, а увек гледа кроз прозор као да ће ону своју сестру угледати негде на ливади поред пруге.) Прича она и гледа кроз прозор, а Јуришићу се све чини да њега гледа, и ужасно му непријатно.

— Јао, јао, шта би, као да на једном у земљу пропаде, као да одлети; тако је нестаде. Кажем вам: још дете. Истина, лепо је развијена, пуна, а лепа, лепа као уписана, само да је видите... шести разред гимназије. Ох, Боже, проклета и та гимназија, и кад оде на те науке.

— Црне јој науке, упада ogresse и нагиње се да боље чује.

— ...Па овај рат, јурњава једна, да Бог сачува. Није овај свет овакав био: и ја сам била девојка. Па кажем вам: ја сам јој и сестра и отац и мајка, одавно смо остали тако. Кажем јурњава, па само корзо, и шепају, тако шепају до неко доба ноћи.

— Тако је, тако је, — потврђује опака баба. Тако и она моја пропалица.

— ...Видим ја: пола седам, а она нервозна као на иглама: о врти се, о гледа кроз прозор, о шта не ради. Па тек шешир на главу — оп, оде негде.

— Исто — прекида је ogresse — и она рђа мене никад не пита.

— ...Тако један дан, тако други, тако трећи. Пођем ја, Бога ми, једанпут за њом. И шта видим: један правник, балавац, нема човек шта да види... шетају се. Ја за њима кроз онај свет, за њима и шта чујем: све неке глупости ђачке говоре. Добро је реко', дечурлија к'о дечурлија, да идем ја да гледам своја посла. Ја радим на машини и лепо, да видите, зарађујем. Могле смо обе дивно да живимо, па и да се обучемо, Бога ми, боље него неке газдинске.

— Деде после, деде после? — врпољи се нестрпљиво ogresse.

— Где сам оно стала? А ја, јесте. Док једног дана ње нема кући: десет, једанајест, дванаест, — ју, ју, ју — свану лепо, а ње нема. Куку мени ојађеној! Појурим као луда, идем тамо амо, отварам врага и затварам их, гледам на прозор, не знам ни сама шта радим и где ми је глава. Пођем кроз варош, а оно саме патроле, нигде живе душе онако. Па већ можете замислити шта сам све препатила. Увек сам уживала добар глас, и сад ево она несретница да ме укаља. Сутра дан, седим ја и плачем, кад погледам: неко убацио њено писмо; погледам ја на патосу, између кревета и ормана, стоји писмо ... жут коверт. Отворим оно писмо, а слова само играју, трепере по оној артији. Вели: „Драга моја Нато, ја без Душана не могу, и ми смо се здоговорили да живимо у Београду. Тамо је велика варош и нико нас не зна. Венчаћемо се, не брини и опрости, тако је морало бити. А што свет говори, нека говори." Чекај, реко', да видиш да ли мора тако бити, па седнем на воз и право у Београд. Па сам тамо ишла куд год сам знала: и у полиције и у редакције и у хотеле и свуда, и ништа, — нема па нема. Сакрио се онај свет у подруме па као да је све помрло. А ја идем, па мислим: што сад не гађа гранатама, па нека једанпут и мени буде крај: шта ми вреди живот. Ето шта ме снашло, па нити имам кога да ме посаветује, него идем натраг луђа него што сам отишла.

— Колико има година? пита важно ogresse.

— Па шести разред, шеснаест и седамнаеста.

— Е знаш шта, црна друго, гледај ти себе и остани поштена као што си била. А њој, кад чујеш где је, пошљи конопац да се обеси. И ти твоме тамбурашу, и ја ћу мојој снаји. Сви нек' се обесе.

А после су умукли, јер је пут био дуг, а на станицама се бескрајно задржавало. И сви су заузимали увек онај исти положај, као кад су први пут ушли у купе: блага баба с главом накренутом на једну страну, девојка је преко Јуришића посматрала кроз прозор, ogresse са очима сове у дубоким црним јамама непрестано гледала у дете, коме је

брадица дрхтала, и чија је мајка, прљавом и мокром џепном марамицом, брисала своје образе и она запењена дечја уста на која су се купиле муве. Само је проналазач фитиља спавао с брадом на грудима и патентом међу коленима.

А Јуришић седи, слуша све оне жалосне историје по реду, мучи се и мисли: „Бога му милог, где сам ја ово упао? Ето слушам ја и мучим се. Свакога од ових овде распиње по нека тешка и велика лична несрећа, и само ја не бих имао никакве нарочите историје да испричам, а мучим се. И кад би они мене сад питали куда путујем, ја бих морао одговорити да идем на одсуство код веренице. И сви би они мислили да сам ја једини срећан међу њима. Јер шта може бити лепше и пријатније него ићи вереници?

„А у ствари, чак ни она блага баба, светитељка она што су јој сина јединца исекли на парчад, сумњем да је од мене несрећнија. Јер све оне несреће њихове стоје ми сад скупа овде у грудима пуним суза. Стоје оне ту склупчане у живу рану коју неки оштри нокти чупају и кидају и сва та сума неиздржљивих мука и хиљаде других због којих пати ова моја кукавна душа, бије ме и убија неким тежим маљем него све њих заједно. Јер сви они знају зашто пате, и сваки од њих носи свој сопствен крст, а ја носим све крстове, и никако не знам да објасним овај мој мрачни немир у души. Само осећам да морам да плачем са свима њима, и тражим све оне што плачу, — само њих свуда тражим. И све оне успеле офанзиве и контраофанзиве, комуникеи пуни победничке хвале, и ово велико затишје, пуно подземне грмљавине, плаши ме грозно. Јер, ето, зар су то велике победе у овом купеу овде пред мојим очима, и у оном до нас, и у целом возу овом што ме носи мојој вереници, и у свима влаковима што на све стране разносе ране и срамоту, и тифус и шкрофуле и лиферанте и крв и сав други ужас над ужасима? Јер шта је то победа, и може ли је данас бити? А ми пијемо у

логорима за срећне резултате, играмо бесно, делимо ордење, заводимо један другом жене, претимо и певамо у оном лудилу осуђеника пред вешалима, а те резултате видим ја лепо овде пред мојим очима, и сваки то може видети ако хоће. Па и ја певам, пијем, ждерем, играм, и све радим у неком бунилу, а осећам добро како живот плете и мрси нешто око мене страшно, непојмљиво и фатално.

„Јест, сви би они веровали да сам ја једини срећан међу њима. Сви би они мени завидели Јер, шта? Ја идем вереници. Значи: волим, дрхтим од среће у оној радосној хармонији бића и сав треба да сам блажен и преображен оном чаробном сјајношћу. А је ли тако? Јесам ли ја преображен заиста, осећам ли ону хармонију, онај мир, онај рајски мир „среће што плаче?“ Не осећам, ни издалека не осећам. Љубав је оно фино лично оплемењавање, она уклања оне прљаве мисли, чини човека бољим. А ја? Јесам ли ја оплемењен, јесам ли бољи, волим ли је заиста? Волим ја своју вереницу, то је истина. Али нити сам бољи, нити племенитији. Не могу рећи да сам постао бољи, јер се час подижем, час падам, непрестано падам и подижем се, али по некад падам ниже, много ниже него икад до-ле, и увек сам пун оних прљавих мисли. Волим ја вереницу Али како? Ето, убио бих се ја с места кад бих знао: да за мене од сад треба да не постоји друга жена. Да не постоји друга жена, па то би био ужас! Кад само помислим да интересујем жене, ја осећам како у мени придолазе нови таласи животне силе и радости. Јер ја волим све жене света и сласт да их заводим најслађе ми је пијанство живота, и јер свака има бар нешто што она друга нема. А моја вереница има само оно своје, и за оно њено ја сам се закачио. Онда ја не волим И кад помислим на брак, ја осећам како преда мном зјапи неки црн бездан у коме бих ја имао да изгубим не само оно што волим у њој, него све. Дакле лаж, сува, гола, неумитна лаж. Јер, нити у њој има све оно што ја тражим, и ја сам тога свестан, нити у мени оно

о чему она сања, и она то засад не зна, него увек замишља да све то у мени постоји. Па шта је у ствари? У ствари, то је онај битни нагон да се воли, она основна потреба, увијена у једно узвишено и племенито осећање, потреба за оним вишим, нежним и чаробним сном душе. И тако, задовољавам ја ту потребу од свога дечаштва, а она о томе појма нема, и ко би знао која је она сад по реду коју волим. А у њој тражим ја све оне што сам изгубио и оне о којима сам увек сањао а никад их видео нисам, и оне што су умрле, и оне што сам у пролазу сретао па никад више не видео, и оне које се још нису родиле и не постоје. И не налазим их, и неспокојан сам, и мучим се и мислим да волим, а не волим. А њу сам срео баш онда кад сам у дрхтавој, нежној чежњи тражио ону помоћ свих жена, онај ваздух без кога нисам могао. И у блаженој невиности својој, у својој доброти, она је пожурила да ми ону помоћ укаже. У мојим очима она је угледала све узбуђење оне грозне жеђи, и понудила ми своје пиће. То је случај да сам њу срео: могао сам срести другу и пред том другом, онако исто, отворити своја жедна уста да приме њезин напитак.

„Па сам после ја, који никога свога немам, или боље, који никога свога нисам хтео да имам, осетио да имам нешто своје, и пригрлио сам то своје са оном познатом себичношћу власника; и ето тако тачно ствар стоји. И још нешто: као и отаџбину и мајку, човек се боји да је не изгуби, јер зна да би је тек после волео. Дакле не волим, нити могу да волим, јер љубав тражи целога човека и поверење, а ја сам сатрвен, уморан срцем и неповерљив. А осем тога, не одговара ни она свима мојим условима, и то закључујем по томе што сам многе њене недостатке уочио, па бих чак хтео да је друкче и скројена. Ето, и нога ми се њена не допада, и груди хтео бих да су јој чвршће. Па и поред тога! Чак да има ногу Францускиње, душу Рускиње, жар Талијанке и чврстину наше жене, то не би било све. А хтео бих ја онај мир и да за мене постоји само

она једна. И кукам и вриштим, запомажем, вапијем и тражим ону једну једину на чијим би грудима хтео да заборавим све. Дабогме, све је лаж, и ја знам да је лаж, и опет седим ту у возу, и све сам ново обукао, и поклоне јој понео да је обрадујем."

И тако седи Јуришић, мучи се. а оне му се мрачне визије никако не уклањају с очију, па поглêда час на ону детињу брадицу што некако ситно дрхти, час на ogresse, или редом на остале. А воз очајно споро одмиче, и све оно у купеу зноји се и стоји онако у оној запари и оном положају ужасно истом, па га онај поглед искрпљене девојке кроз прозор и преко њега просто пали као пламен. И сатима тако сви ћуте, а Јуришић осећа како је свима њима тешко до Бога и неиздржљиво, и како би нека промена, ма каква, ма и најнезнатнија, требала већ једном да наступи, јер ће се иначе сви онде угушити. И свима као да стоји на лицу да ту промену очекују, и као преклињу једно друго за ту промену, али све опет остаје по старом, и малом дрхти брада па им то дрктање свима кљуца у мозак, и све их прожима ужас кад једно у друго погледају. А колена се грозно уштапила, зној искувао образе, и од оних образа у ogresse направио баш праве шкембиће, па она загушљива и запарна оморина све страшнија, док она брадица и даље онако исто подрхтава, и сви гледају у њу као да желе да се то бар једанпут сврши, са том проклетом брадицом, и као да им је криво што мали једном већ не умире, И Јуришић све више осећа немир, па би и борбу, и најстрашнију, претпоставио овој ужасно истој атмосфери; све док се пред једном малом станицом она девојка не поче спремати да изађе. Онда ту она и сиђе, а тог тренутка онај купе чудно оживе, јер се све у оном тешком положају измени. Сав онај израз ужаса наједанпут ишчезе, и на самом лицу оне несрећне мајке исеченог официра, видљиво заигра један осмејак задовољства.

Па се, најзад спустила ноћ, и зрикавци се јасно чули поред пруге. Кроз тамно и прљаво окно вагона

промицали су као утваре телеграфски стубови, гумасто дрвеће и куће. Све је било сношљивије, па се чинило као да и сам воз лакше клиза по шинама. Онда је дошла и велика станица, раскрсница возова, и ту је и она жена с болесним дететом устала, поздравила се са свима редом, па и са Јуришићем, и сишла да пређе у други воз. А чим је она замакла, на вратима се појавила нека друга жена, висока, лепа и дражесна фигура, па је лако поздравила главом не гледајући ни у кога и заузела оно празно место жене која је изашла.

Јуришић у њој познаде жену Христићеву, и кад им се погледи сусретоше, он је поздрави са оном уздржљивошћу са којом човек поздравља кад није сигуран да га познају. Али жена љубазно отпоздрави и обрадова се.

— Одавно вас нисам видела, рече она живо Каква промена! Оседели сте. Куда ћете?

— Ја путујем својој вереници.

— Познајем вашу вереницу. Нада ли вам се?

— Јавио сам, потврди Јуришић и додаде: Ђорђе је остао у батерији, здрав је.

— Збиља, баш добро, ја бих вас молила; и она показа да изађу у ходник вагона.

Па кад изађоше:

— Ђорђе је имао непријатности у команди?

— Никакве, у колико ја знам.

— Имао је, имао, само ви кријете од мене. Али нека, ја ценим човека који зна да чува тајне свога пријатеља. А ви како, господине Јуришићу?

— Па тако, гађају нас и гађамо; убијају нас и убијамо. Увек исто, ужасно исто.

— Ви мислите: гађају само вас; гађају и нас у Београду. Ја сам сад тамо.

— Верујем да вас гађају, одговори Јуришић.

— Чули сте како жене сјајно издржавају бомбардовање? Оне су храбрије од многих мушкараца, поуздано храбрије, нагласи она значајно. Ви то добро знате?

— Мислим да знам, и знам откуд то.

А за време овог кратког разговора ogresse је сваки час повиривала на врата и оним својим совинским погледом просто гутала жену. Као да је пред њом њена рођена снаја, такав је тачно изгледао тај страшни поглед који је давио.

Они то опазише, па се измакоше.

„Тако ми Бога, — мислио је Јуришић идући за женом кроз онај ходник — ја у своме животу никад нисам видео лепше ни одвратније људске животиње."

— Госпођо — рече он кад су стали једно према другом до прозора — ја незнам да ли вам је муж икад говорио о мени. Ако јесте, онда вам је морао рећи, да од мене нема уочљивијег човека на свету. Ја никад не увијам, ја не знам да увијам, ја говорим отворено Ако то не можете поднети, онда се одрекните разговора са мном, и ја ћу сместа отићи на своје место.

— Ја знам ту вашу особину и волим је.

— Добро. На кога се односило оно мало час? На вашега мужа, је л' те?

— Да, на њега.

— Ви му се, дакле, просто подсмевате, пред једним његовом добрим другом?

— И чега ту има страшног? Ја ћу вам говорити просто и отворено, као и ви мени. Жена која је веровала у човека па се разочарала, јер он то није био, на то има права. Чујте, господине Јуришићу, ја волим човека, ја волим јунака, ја волим . . . ја волим храброст и снагу.

И она широко отвори очи, па га погледа некако непомично, чврсто-укочено и опрезно као мачка, погледом у коме се видела сва она пожудна чежња и страст за снагом. А Јуришић, који је оног тренутка кад је говорио о својој уочљивости имао читав план о нападу и његов развој до ситница, осети од једном како се све то збрка, замрси и обави неким мрачним димом и маглом. Он осети, исто тако, да је и оно што је дотле казао све слабо и јадно и некако очајно обично, па га обли руменило,

и он се наљути на самога себе и одлучи да више не гледа у ту жену одвратне душе, у чијим се очима сијало тајно, ниско задовољство због његове забуне.

И заиста, она је оним искусним женским духом, пуним проницљивости, одмах схватила шта се догађа у души Јуришићевој.

— Дакле, ја вас слушам?

— Тај човек — али се он још више збуни и сав поруменi — ...тај човек, — грцао је он, — учинио је због вас...

И он осети нешто тако гадно у грудима да се загуши.

Али га жена није слушала. У оном полуосветљеном ходнику, у коме су били сасвим сами, њено богато, дражеће и топло тело, при трускању оних кола, примицало се, одмицало и додиривало га, и док се његове збуњене речи губиле у оној ритмичној лупи точкова, она са дрхтавом и страсном нежношћу понови:

— Ја волим снагу.

У оној мутно-слаткој забуни, са лицем које је откривало сав немир, Јуришић се љутио на себе и беснео: „Ја сам ниrков. Ама шта сам ја то допустио, где ја то срљам?" И кад мало дође к себи, он љутито одговори:

— Ни трунке частољубља у вама, госпођо.

— Варате се, него ја волим дете у јунаку.

— А ја безумно волим своју вереницу.

— Не знам да ли безумно, и не знам да ли она вас воли.

— Ја то знам.

— А ја знам...

— Шта знате ви?

И док је у њему ужасно расла сумња, она се насмеја кокетно и загонетно, баш као да је нешто знала, па се устезала да открије.

— Распитајте се сами.

— То је само једна гадна интрига.

— Можда... интрига...

И њен звонки смех затрепери ходником.

А воз је већ био у перону. И Јуришић, са бесном новом и дотле непознатом узбуном у души, остави жену и пође за ствари. Напољу, на месечини, усред оне гужве, ogresse је, пискавим гласом, грдила носаче.

*

— Мили мој — говорила је вереница Јуришићу кад су остали сами и грлећи га нежно — онога дана кад ми је мама рекла да је стигло твоје писмо, после толико времена, цео један сноп радосних зракова расуо се био по овој соби и сви су ови предмети овде постали светлији, милији, већи. Један диван талас среће поплавио ми је груди до суза. А кроз овај отворен прозор улазило је неко свеже, радосно, рајско и празнично јутро. Ја сам била у другој соби и најпре сам застала да се приберем. Хтела сам најпре да замислим твоје писмо у свима његовим појединостима: његову величину, његову боју, његову форму, па ме је интересовало где оно лежи, на великом столу, на тоалету или на прозору. Онда сам дојурила овамо, нагло отворила врата, обухватила погледом целу собу па сам га приметила на великом столу, у белом великом омотачу и са оним твојим финим, својственим рукописом, мили Алексије.

Имала сам осећање да је оно твоје писмо једно живо биће с којим би ја хтела да говорим, да се мазим, да се грлим, да сањам и према коме сам осећала неизмерну захвалност зато што ми је донело један део твоје душе, један део самог тебе, Алексије. Онога тренутка кад сам га отворила зачула су се звона са наше цркве и оно моје празнично расположење претворило се у усхићење, у један занос, у једну безумну срећу какву никад дотле нисам осетила. Онда сам брзо прелетела очима преко целог писма, јер сам хтела одмах да сазнам његову садржину. Као и сва твоја писма оно је било искрено, просто и дивно састављено, у њему је врила и кипила сва снага и сва нежност твојих осећања. Али кад сам из њега сазнала да долазиш, ах кад

сам сазнала да долазиш... Од кад те нисам видела, мој старче, мој мили млади старче, како си сед, па таман, па намучен, мој јадни, мој добри, мили мој драгане.

И у оном дивном радосно-нежном заносу она је умилно настављала:

— Колико те волим, колико те волим. Сад ми се сав живот чини једна дивна свечаност, један велики празник, један простран, прав пут са цветним обалама. Сад је тако тихо и лако у мојим грудима. Од твога писма све ми се чини промењено, у свакој ствари видим тебе. Да ми је да сам паметна као ти, па да нађем нове, никад неречене изразе овом осећању, овом блаженом сну, из кога ме ти, је ли, драги, никад нећеш пробудити, је ли да нећеш?

Погледај како дрхтим, како сва, сва дрхтим. Осећаш ли како блистам од среће? Осећаш ли шта си ти мени? Док си тамо био и кад год сам помислила да те могу изгубити, ја сам увек пред собом гледала страшан бездан, црн, ужасно мрачан понор у који би пала, из кога никад више не би изашла. С тобом ја сам сва у сунцу, без тебе само пакао и смрт и јаук и мрак. Ти си тако добар. Ја обожавам то твоје брижно и велико чело пуно бора, то мило твоје немирно око из кога ја црпем сву снагу и сву радост и милосрђе и врлину и склад. И док си тамо био ти си морао осећати мој дах, дах мојих најслађих снова и мојих најлепших осећања теби посвећених.

Њене влажне очи, пуне оних племенитих, чедних суза, што их само ватрена љубав, у оној блаженој чедности и оној претераности мистичних сањарија, може да изазове, одавале су заиста ону најбожанскију истину свих речи што их је пронашла те да изрази своје жарко и кристално-чисто осећање. И Јуришић је, сав у једној сетној благости и стежући јој меку, болешљиву руку, осећао како муњевито нестају све оне ружне, недостојне сумње што су на путу бездушно убачене у ону његову тамну дубину душе. Па је милујући њену бујну плаву косу гледао у оне безазлене и паметне очи и мислио: „Ти дивно,

мило створење, ти заиста знаш да волиш. И у овом часу, у овом тренутку кад ме својим слатким речима бацаш у најлепши занос, ја бих ти могао рећи да сам лудо срећан. Ето ја те сад волим безумно. Али ова душа коју ти обожаваш, ова полудела паклена душа, сва мрачна и мутна, пламти сва у некој сумњи према свему. О јадна, мила моја мала, опрости ми, јер мало после она и теби неће веровати.“

А она га је својим влажним широко отвореним очима гледала покорно и радосно и у оној њеној замишљеној нежности питала:

— О, чему мислиш? Проћи ће, јел'да проћи ће, ови мучни дани и све ће добро бити.

— О ја се бојим, драга, да ће икад проћи... Али те молим говори ми још, говори дуго, реци да ће проћи, увери ме да ће проћи, потпуно ме увери да ће проћи, јер твоје речи као нека млака, мека струја слатко милују моју ојађену душу.

— Јадни мој.

— Љубљена моја!...

Тако су онога првога дана разговарали Алексије и његова вереница Наталија, у малом и пријатном стану пуном цвећа, њене већ дубоко остариле тетке, пензионисане учитељке строгих и мудрих назора, у гробљанској улици. Без родитеља, од којих је само мајку једва упамтила, Наталија је све своје детињство и дотадашњу младост провела поред ове жене, коју је звала мамом и која је у свом животу од створења истински волела само једно: своју рођену сестричину Наталију и од ствари све могуће књиге на свету које би јој дошле до руку. Поред такве тетке и поред оних књига одрасла је и дивно се расцветала Наталија, да постане права девојка баш онда кад се Јуришић у оној паланци нашао на двомесечној вежби и кад је случајно упознао. Он је био први кога је боље и ближе познала и са својом младом душом ушла је она поверљиво и радосно у онај живот у који је он повео. А тетка је заволела Алексија зато, што је он заволео њену Наташу, њене очи и њен ваздух. Тај чудни млади

човек био је њихов заједнички идол. И та кућа, без мушке главе, добила је у њему све. Дубоко у ноћ говорило се само о њему, о његовој души, очима, карактеру, гласу и стасу, дубоко у ноћ једном су само молбом узнемиравале доброг Бога обе жене на коленима: да чува њиховог јединог, да чува њиховог Алексија. Његово писмо било је њихова амајлија, његова слика икона, а њихов сусрет с њим највећа свечаност живота. Из малог цветног дворишта, увек о великој, звезданој свежој и мирисној ноћи, тражио се његов лик на небу ...

Дакле, онај први сусрет са Наташом, онога дана кад је дошао, уклони оно мутно-болно осећање што се онда, на оном путу, и на онакав начин родило у души Алексијевој. Али, онај црв који се био притајио па се једно време чинило да је и угинуо, стаде поново да се миче пробуђен прекомерном осетљивошћу и сложеним и укрштеним мислима у савести његовој: Већ идућег вечера лежао је он и мислио: „Не може бити да је све оно једна проста измишљотина и вероватно је да жене све знају једна о другој. Закопани тамо у оној земљи и слепи за овај живот којим се живи у позадини, ми смо готови да поверујемо чим се жена, са оном њеном урођеном моћи да обмане, стане пренемагати. Јест, јест, она жена покварене крви можда нешто и зна. Само од кога бих ја овде све то сазнао, и како би то гадно било да се ја о томе распитујем. Дакле остаје да сумњам, да ту сумњу носим у себи, да се мучим као најбеднији несрећник, а ја то не могу издржати... А, можда, ништа од свега тога и нема, и само сам ја један нитков, једна покварена душа као и она жена, па сумњам по неком свом урођеном неповерењу и каљам ону лепоту над лепотама. И то ће бити сасвим могуће и ништа друго ово и није него оно тиранство инстиката, јер је и онај мој отац који ме се одрекао, исто тако, у оном свом примитивном варварству, гадно подметао својој жени. И ја се свега тога добро сећам, па сам се онда гнушао јер је он то чинио и у старим својим годинама,

а сад ево и ја сам пошао истим оним прљавим трагом. Гадно је то све и ужасно одвратно кад се само сетим да је он онда, преда мном, кад се пијан кући враћао, заглёдао у ормане, испод крéвета, иза огледала и свуда на ужас оне јадне жене која се смрзавала од стида пред сином.

И сад се љутим и ја што се вереница моја разговара са другим неким човеком на улици, што шета у парку, иде на концерте или тако шта. А тај човек што је с њом говорио могуће је неупоредљивије чистији од мене. Ето гњурам се ја по бездану моје прошлости па ме отуд вулкан прљавштине и смрада задахне и загуши. Ни у седамнаестој години нисам више био чедан. Ужасно ми је и кад се тога сетим и никад никога другог не могу зато кривити до оног бедника, оца мог рођеног.

„Нема ту, вели, до века за руку, нити је Београд преко света, промучи се, брајко, муни се, прођи, види све, па нађи и где ћеш становати и друго. Ни мене мој отац није водио, него штап у руке, па онако без пара...“ Па јест, шта сам могао друго, плакао улицом и тражио оне цедуље „стан за самца“. И лепо сам, Бога ми, нашао један такав стан за пропадање, па ми и сад све смрди кад помислим на ону дебелу, знојаву жентурину у фесу, што је после недељу дана ушла у моју постељу да види „шта ради и да ли спава њено пиле“. Јао мени, све ми те црне и прљаве слике излазе на очи. И оно исто прво вече, кад се све нешто упљувано, гадно и смрдљиво, стало развлачити и лепити по мојој детињој души, те ни после годину дана, кад сам кући дошао о распусту, нисам смео да загрлим мајку, јер сам сав онај гад осећао на себи, ужас имао од оног греха и оне прљавштине и бојао се да оно чисто и свето створење не упрљам.

И пуно би имало оних прљавштина да се пронађе по оном бездану, само шта ми сад вреди све то тражити. Заиста, све је то, по сто пута, гадно и одвратно, али сам ја то грозно испаштао и сад испаштам и онда је одвратно и то: да се она, док ја

тамо умирем у оним ужасима, овде проводи. Не рачунам ја ту љубав ни у шта, кад ми она не даје оно савршено спокојство и мир, који сад потпуно заслужујем. И никакве наивности и ситнице у томе не допуштам, нити ту може бити ситница, већ је све крупно, судбоносно и неопростиво. Јер сва она, дужна је и мора да припада мени и поглед један поклоњен другом није друго него злочин. Ништа ту другом не сме да припадне, јер је она жена, те кад припадне мало онда је припало све и то понижава онога чије је. Све је дакле лаж, сушта, гола лаж. А оно је само једно пренемагање да се умири савест, можда чак искрено оног тренутка, јер није човек сав и увек неваљао. Али је све у томе припадати сав, цео кад се припада. Припадам ја сав овом рату, а то је теже и ту је сам живот у питању, а онде није у питању живот. Све је лаж и свему томе ваља једном учинити крај. Спокојство, мир, то је све, и други нека тражи своју срећу. Јест, други, а ти, Јуришићу, главо, упамти, ти ниси ни рођен да у њу верујеш и да се у њу надаш."

Сутра дан, онако неиспаван и уморан, нервозан и растројен, Јуришић, неспретно и грубо, изазва расправу. Он рече да зна све, апсолутно све, да се јавно, чак по возовима, претреса о њеном провођењу, да се све сместа мора још одмах истерати на чистину. Пре свега моли је да га не прекида, а после нека говори и он ће мирно слушати Мислио је да целу ствар остави за доцније, али осећа да не може отпутовати пре него што чује њену одбрану. Његов живот, иначе мучан и чемеран, није заслужио овај подмукли, мучки ударац. И то мучки ударац од оне, у коју је он гледао као у светињу. Нека му опрости, али он то неће трпети. Нове нарави које он види да се увлаче по нашим варошима и у наше односе после рата, он одлучно не прима. Он је човек старога кова Њега је, на против, рат поправио, учинио бољим, чистијим и њој оданијим, па је он то с правом очекивао и код ње. И чуди се, зграњава се шта је то с њом за коју зна да је некад презирала све оно

у чему, изгледа, сад највише ужива. Он ће је, дакле, саслушати мирно и одредиће се.

— Моји су живци већ сасвим искидани, па сам дужан сачувати бар овај бедни остатак. Ја морам помишљати и на себе.

— Мили, о чему то говориш, ама шта ти то говориш? — смејала се Наташа за све време и хтела да га загрли.

— Не, не вреди, не вреди тако, брани се — викао је Алексије кога је њен смех дражио до беснила.

— Од чега, мили? Па шта то? Мили, полако да не чује мама!

— Брани се, брани се, избезумљено је понављао Јуришић. Нека чује ко хоће.

— Убило би је, њу би то убило. Полако, мили, полако. — молила га је скопљених руку.

— Дакле, ни једне речи немаш?...

Она заусти да нешто каже али ућута.

— Не умеш да се браниш, значи крива си.

— Крива?

И на једанпут нека чудна сенка, као муња прелети преко лица Наташиног, а на њеним слепим очима одскочише набрекле плаве вијуге. Она се уозбиљи:

— Ја видим, теби је до раскида? — рече она.

— Јест, до раскида.

Па један пламен одлучности букну на њеном лицу:

— Е, па нека буде кад тако хоћеш. Само ово: мама никад ништа не сме дознати.

И погружено, као да изалази из цркве, она напусти собу. Онда изиђе из куће и седе на клупу под великом сенком дрвета у авлији. Сунце је крвавило. У сунчаној магли ваздух је још дрхтао, а на цвећу сунчали се лептири . . .

Те исте вечери, у једном празним купеу брзога воза, Јуришић је плакао, са марамом на очима. И, тог часа, у том плачу и у оној чудној и тајанственој снази страдања, он је уживао. Он је уживао што је намучио другог, а још много више, што је намучио себе.

V.

Онда се онај огромни, више него полукружни обруч фронта, затегнут и напет од Ђевђелије па преко Тимока, Дунавом, Савом, Дрином и до Санџака, и одржаван тако звано кордонски да се неби напустила „ни једна једина стопа свете земље“, под првим ударцима оног комбинованог напада са севера и југо-истока, најпре очајно расклиматао, па онда прскао док се није сав разбио те је све наједанпут отишло у суноврат. Јер се није хтела напустити ни једна стопа земље и ако се и осећало и знало да се над њом, са разних страна, надвија огромна и неодољива опасност, па се морало напустити одједанпут све, и од оне две велике реке па до југо-источног граничног фронта топиле су се у смушеним маршевима читаве, никад бројно јаче, дивизије баш онда, кад је главним нападима решавана судбина велике и одсудне битке.

И тако је онај горди и необуздани јеж, који је упалио све и толико јада задао свима, узмицао копрцајући се и котрљајући стрмоглавце на својим бодљама, које су му у том котрљању све више одпадале или упадале у његово рођено месо, док се није, сав измрцварен, онако са оном увученом главом, која ништа није видела, нашао пред кланцима албанским.

Пред једним од оних турских лучних мостова, под којим је у прљавој пени мукло хучао Дрим, она најодвратнија река на земљином шару, у сутон оног новембарског дана кад је последњи заштитнички одред имао да пређе с оне стране, и да напусти последњу стопу земље, људство једне пољске батерије ћутећи је укопавало четири своја оруђа у обалу једне папратом и ниским жбуњем покривене падине. Па кад је рупа и за последње оруђе била ископана, онда командир, а за њим два

водна официра, приђоше и целиваше излизане цеви. За њима редом, један за другим, пољубише ону цев и војници. Онда они сачекаше да се оруђе укопа, па, док су војници брисали очи рукавима својих изгорелих копорана, они одоше на онај велики, без ограде и као стакло клизав мост, да надгледају прелаз коња. Овај до зла Бога ризичан пролаз, вршен по клизавици, на највећем мразу и леденом ветру, задавао је беспримерне напоре. Исколачених очију, са копитама обавијеним крпетинама од саргије, узнемирена животиња устручавала се да нагази на мост, и њушећи по земљи сасвим савијене главе, фрктала је ноздрвама, копајући нервозно у оне крпетине увијеним копитама. Онда би, клизајући задњим раскреченим ногама, у оној збуњеној напрегнутости и страху, унезверено застајала и тек, потстицана оним бучним узвицима, виком и псовком масе гледалаца око моста, панично појурила напред, вукући за собом свога вођу што је једном утрнулом руком чврсто држао подбрадак улара, а другом се ос ањао за земљу. И тако, после сваког прелаза, док је она животиња са зачуђено-жалосним погледом дрхтала с оне стране, с ове овамо, одахнули гледаоци спремали су се за нову напрегнуту стрепњу. И тек кад би затегнутост нерава постала неиздржљива, прелаз стоке био би обустављен, па би пешаци или избеглице, онако исто са увијеним ногама, по четири испод руке, гледајући преда се и дрхтећи коленима, прелазили преко моста. После су дошли на ред митраљези и четири прва коња пређоше мирно. Петога, неког немирног алата, опрезно поведе сам поднаредник, вођа одељења. Али коњ застаде и ошинут снажно тесаком по сапима узјогуни се још више и оста као укопан. Тада човек извади из недара неки дугачки, прљави пешкир па животињи, на којој је дрхтао сваки нерв, завеза очи. Потерана, после тога, она крену мирно до половине моста, а ту, на самом врху лука, наједанпут застаде и одмах клекну предњим ногама које се оклизнуше. У том тренутку хиљаду бесмислених узвика заори се око

моста. Они су хтели да скрену пажњу али заглушише човека. Збуњен оним урнебесом, незнајући шта чини, он стукну корак назад, па свом снагом, врхом оне своје чизме, удари клеклу животињу у слабину. Она покуша да се усправи, грчевито се одупирући и трзајући, али не успе. А другим, изванредно свесрдним напором она се подиже и муњевито и очајно пропе; али, у исти мах, ненадно и неспретно омаче задњим ногама и, отиснувши се грозно и грунувши грудима у груди оног човека, сручи се заједно с њим преко ивице моста у онај бездан. Човек који је полетео први, као нека бачена крпа, паде у воду и потону. Животиња, над којом се вијо онај с очију одвезани пешкир, паде на исто место, потону, али прва изађе и понесена оном бујицом, исколачених очију и раширених ноздрва, јурну низ воду. Онда вода избаци и човека, који пун ужаса, загушен неким ружним криком, замлатара неколико пута рукама па се поново изгуби.

У том истом тренутку један од оне тројице официра, не испуштајући никако из вида место где се она глава изгубила, смаче брзо чизме, одупирући снажно мамузу о врх прстију, онда збаци шињел, блузу и капу па се као стрела сјури на обалу.

Тренутно занемела, обала поново завриска испрекиданим, бурним и бесмисленим узвицима.

Онај официр уђе у воду па је газио усправно пресецајући је снажним бутинама. Онда загази преко појаса па разману џиновским лактовима лево и десно. Тек кад уђе до рамена он се наједанпут повн унапред и одмах затим његова се црна коса са широким белим вратом изгуби у прљавој пени таласа. Шчепана оним узбурканим валима, мутним и лудо брзим, подижући се и спуштајући као лопта, она се глава на једном високо изви и усред оног пенушавог и бурног вртлога, задржа, затресе и непомично учврсти на сред воде. Пред њом, унаоколо, разбацано тамо-амо, штрчало је мокро и оштро камење о које се, у вртоглавим коловратима, разбијали они задувани прљаво сиви и пенасти таласи.

Тада се глава загњури и ишчезе у оној пени. На обали се срца згрчише. Међутим она брзо изби, стресе се, задржа мало над водом одржавајући се рукама па је опет нестаде, али задуго. И наједанпут силно, победнички, високо уздигнута и забачена изби она понова из оне дубине, вукући за собом ону несвесну мокру масу, па стаде сећи ка обали мазно повијена на једној руци.

Обала завриска као у лудилу. И док је Дрим хучао између кланаца и узвици се гушили у оној лудачкој хуци, он, сав црвен, задуван и мокар, излазећи на обалу, одбаци ону још живу масу на песак, па ишчезе...

Идућег дана, маршева колона овог истог заштитничког одреда пентрала се изнемогло узбрдном путањицом једне од оних кота, чији највећи вис, она јединица што пред њом маршује, није смела напустити до доласка њезиних предњих делова. Али тако није било. И зато, кад се претходница заштитничког одреда приближи, она би дочекана жестоком ватром са онога виса. Онда се ту разви жива борба, јер се вис морао заузети што пре ради успостављања оне прекинуте везе између трупа. Али упорно држање господара виса онемогући наступање. Требало га је обићи и појавити се у бок или позадину упорног браниоца и то је био једини спас. Зато се одредише одељења. Ова одељења, идући ногу пред ногу, изнурена и без воље, пређоше једну речицу, па пођоше милећи уз брег, стрм као зид. Али дочекана ватром, онако изнемогла, поколебаше се, застадоше, па наједном окренуше назад. Официри штаба кад ово видеше скаменише се, па онда забринуто подигоше догледе онамо на вис, по коме су, хитри као веверице, претрчавали високи и танки горштаци.

Тада командант одреда скиде доглед с очију па погледа испитивачки по официрима, којима је био окружен.

— Господо, рече он, има ли кога ко би драговољно...

Један официр подиже руку и поздрави:

— Допустите мени, господине пуковниче.

— Ви? Па ви сте уморни од јуче.

— Допустите...

Па се сместа окрете и упути својим војницима.

— Капетане, ја не бих хтео да се ви лудачки излажете... будите врло опрезни.

Али официр то и не чу и мало после, пошто одабра војнике, изгуби се у јаругама...

Тога дана одред не крену ни стопе напред. А сутра дан борба понова узе велике размере, па и поред тога, онај вис, као нека грдна мрачна тврђава од црног стења, оста упоран и задуго неприступачан, нападним оделењима одреда. И тако су пролазили часови. Али на једанпут око подне ватра стаде слабити с ове стране и халакање оних на вису губило се све више на супротној страни. Неко ненадно комешање било је очевидно и зато нападна одељења учинише јачи притисак и кренуше напред. А мало после вис је био празан и тако одред пређе у маршеви бојни поредак, журећи се да избегне напад с леђа.

Кад је прва пешачка патрола, с оне стране виса, прешла борову шуму па избила у једну долину коју је вијугаво просецао брз, пун иловаче и црвеног шљунка, поток, она на том потоку, замућеном крвљу, угледа једно бело, до појаса потпуно голо, тело сасвим размрскане главе. Ова патрола застаде и загледа оно тело, па се прекрсти и оде даље зверајући унаоколо.

Затим, колоном по један, наиђе одредска преходница и тако редом. И тек кад наиђе штаб један официр, који је јахао напред, сиђе па се нагну према лешу.

— Официр, рече он.

— Од куд знате?

— Знам, ордонанс официр, одржач везе.

— Видите боље, видите боље, скините медаљон!

— Нема медаљона. Ово је...

— Шта кажете? Видите на руци!

— ...водник пете батерије.

На штаб који је застао најаха митраљеско одељење, па оно људство батерије без топова.

— Крећите напред! Пролазите напред!

На размрсканој глави са лицем окренутим земљи, белио се широк снажан врат испод крвљу улепљене, црне и кудраве косе. Неки војник приђе са свим близу, најежи се и зину, али не изговори што је почео. После се почеша по коси, прибра и рече:

— Гле, ово наш водник!

Командант зовну командира пете батерије.

— Ваш Христић? Зацело? Видите тачно!

Онај скочи с коња, наже се па загледа:

— На жалост, господине пуковниче!...

— Био је добар?

— Одличан, господине пуковниче, и као човек и друг и као војник, одличан је био.

— Пролазите! Пролазите!

На зачељу се пушкарале патроле и парајући фијук зрна одјекивао је долином.

— Зар овако да остане, господине пуковниче, неукопан?

— Ни помислити. Зар нечујете за нама?

Па командант ободе коња који устежући се и фрктајући прође лешину.

И колона по један продужи пут.

Само Јуришић, гологлав, блед, набраног чела и згрчен оста онде... А кад стиже задња патрола и он ободе коња. На завијутку окрете се и баци још један поглед. У иловачи, на црвеном шљунку, видела се непомична, бледа силуета његовог Христића.

VI.

Оне ноћи кад је Јуришић без ичијег знања, у неком пустахиском наступу, напустио војнике и батерију и фронт и све послао до ђавола па на коњу појурио негде ка Солуну, одакле је, пошто је већ био измакао пуних тридесет километара, скоро си ом враћен натраг, ствар је овако текла:

Јуришић је седео у својој земуници са лактовима између колена и укрштеним прстима, па је тако сагнут гледао у земљу. Доле по сувој, песковитој земљи, однекуд баш испод његовог пољског кревета па тачно средином земунице ка вратима, милела је једна танка, вијугава и црна колона са свим ситних, на први поглед и невидљивих, мрава. Ови мрави, вијугајући брзо, нечујно и вешто обилазили су један другог и као важно хитали негде пузећи и котрљајући за собом са свим ситан, фини и перласт песак којим је непатосана земуница била посута и који се преливао. Па се она танка колона, докле год се доб о не загледа, чинила као да мили у једном истом правцу, тамо ка вратима. Али је Јуришић на то био обратио нарочиту пажњу и уочио: да се она црна колоница управо комеша и измотава на једном истом месту. Иде тако неколицина међу њима, упутили се бајаги важно негде и Јуришић их бодро прати и следује им, а они вијугајући обиђу оне што им иду у сусрет, очешу се о њих или не очешу, и тек се наједанпут ужурбано врате натраг. Па се то врзмање понавља непрестано тако и Јуришић неможе да примети ни једног јединог међу њима који би с једног краја стигао на онај други.

Гледа он то па се мучи и криво му је што се та колона једном већ не престане измотавати, те или пође сва тамо под кревет или ка вратима, куда се њему чини да треба и мора да буде смисао и

циљ онога покрета. У толико пре што су она врата широм отворена, а осим тога тамо је светлост па је природно да се тамо упућују. Али колона непрестано по старом, или се тако њему чини, комеша се у месту, копрцка, прескаче оне перле и сви они појединци на које он обраћа пажњу по азе и враћају се, шарају амо-тамо и врзмају се, а овамо све изгледа да журе Или се сусретну, застану, погледају се оним глатким тачкицама, замрдају трепљивим в акнима, те се чини као да се нешто споразумевају, па опет продужавају оно врзмање. Тако увек, и таман он помисли сад су се споразумели и кренуће сви једним путем, а они опет по старом.

Иде то тако непрестано те он осећа како му се због овога почиње да мути у самој глави и како се онај жив црн конац пред њим, онај вијугави црни црв, као пење у сам његов мозак и ту почиње онако исто да ради и да се комеша. „Бога му, — мислио је Јуришић — шта ови овде раде? Шта се ови овде врзмају? Шта је све ово? Нешто се споразумевају, а опет све иде као пре и, колико год гледам, ја немогу да видим баш никаквог смисла овом њиховом покрету. А све је то доле један свет. И вере ми мое, тај свет никакве памети и разума нема и не зна шта ради. Пре свега, он незна једну основну ствар: да је овај пут, којим он иде несигуран. А то је најважнија, животна ствар за њега. Несигуран је, јер је ту доле под мојим ногама. И ето, и незнајући и ненамерно ја га наједном могу уништити; њега, тај мали свет, који не зна, не слути и не осећа да неко огромно јачи стоји над њим, нити сања у каквој се смртној опасности налази. И живи, миче се, мува тамо-амо и шепртљи нешто доле под мојим ногама."

И Јуришић се све више мучи и љути што она јогунаста колона један пут не излази на врата, и осећа око себе пуно неког црвљивог гмизања. И то гмизање осећа он највише у мозгу па би хтео да учини крај оном врзмању и оном комешању и да ону колону доле растури ногом, растрља је и измрц-

вари. И напослетку, види он да друкче и не може бити и да не може да се уздржи, па узима од некуд метлу и целу целцату ону колону, једним само махом, избацује на чисто на поље, и тек се после тога задовољније и некако одважније осећа. „Ето им сад реда — мисли Јуришић. Само што би сад такав исти ред требало и у глави направити. Све је у томе да се сав овај каламбур у глави једанпут овако рашчисти, па да човек онда тачно зна на чему је. Јест, какав је скандал цела та глава и тај мозак кад ево две године од кад седим овде не могу да будем на чисто: шта је сад са мном у ствари, на чему сам ја, и кад све оне разне црне колоне што се по њој непрестано врзмају, и гамижу не могу да доведем у ред. Јест две године питам се ја стално: треба ли да останем ту и пуним ове топове овде или да дунем и бестрага далеко негде од њих побегнем? А године пролазе као глас и не може човек целога века, као сви мрави овде, полазити и враћати се.

Дакле има једна ствар пре свега. Ту у овим жилама кључа неко наследно убојиштво, ту је нешто давно посејано и то је оно главно из чега се ова крв састоји, основица овога бића, и онда шта бих ја ту имао да се обуздавам? Мора, ваљда, имати неког смисла то семе што је ту, јер је ту, и ја немам шта да мислим него лепо да пуним и даље ове чељусти што зјапе уперене на ону страну и да гађам тамо, да гађам, да гађам док се све оно брдо не претвори у прашину. Зашто? Зато што има неки принцип да се оствари и ја сам ту да на томе принципу радим и да за тај принцип умрем. Јер куд бих бегао ја од оних инстинката и оних дедова-убојица? Дакле, ето, тако каже једна метла.

Али који су то дедови што ме муче. Који су тачно? Ето, је ли тај дед мој отац? Гледам ја њега сад, као да стоји ту предамном, смешка се и прича: како је њему рат био брат. „Будалама, вели, он је рат, а мени је увек био брат.“ Он је у рату, вели, ударио темеље, па је после само додавао циглу по

циглу те сад може да живи као човек и да се никад не узноји. Знао је он шта ради и сваки паметан човек зна шта треба да ради. Онај који не уме да подвали подвале њему, вели. „Играм ја карте с командиром па намерно губим и увек у шлаги онај „бољи“, а ја стално на осуству и ситничарим тако и бакалишем па остављам пару на пару.“

Лепо, ето, то је мој дед. Дакле тај дед овако ми пише: чувај се, јер ако се сам не чуваш, нико те чувати неће, па ако се вратиш опростићу ти, а не вратиш ли се знаћу да си био велики будала и сав ће мој зној отићи другоме, — а овамо сам каже да се никад није знојио.

Дакле, чувај се, а ако се не вратиш: значи да си био буда а. Е добро, то је један део крви у овим жилама и он је састављен од бакалнице, од „шлаге“, од криве мере и од интереса на интерес. И много од те крви струји у овим мојим жилама. Али има и оне друге: „Иди, вели, синко, и Бог нек' те чува, а ти чувај образ и буди јунак“. Ето има и те крви мајчине.

Сад, какав сам ја качамак ту испао? Ја уочавам и разбирам овде неке састојке и секцирам али ништа не могу тачно да одредим, само осећам да се она бакалница смртно бори са оном смежураном старицом и да ту још неке нове, чудне мешавине има. Опет стоји она његова слика преда мном. Бога ми је роб од главе до пете. „Власт, вели, почитуј, сваку без разлике, а ако и ђавола мораш молити моли га, клекни на колена, ништа не мисли, моли га, разумеш.“ И заиста клања се он пред сваком влашћу, а ја гледам и мислим: Бога ми мога, ово је неки нечастиви. Ево ову пандурску кркгију треба поставити негде пред канцеларију и само зато је она дошла на овај свет: да прекрсти руке и са наћуљеним ушима чека кад онај изнутра наручи каву, па да ону каву однесе онако погурен и врати се на прстима и натрашке пред врата. Ето ти оца. А после оно друго: „Чувај образ, синко!“ И сад шта? Ја сам њихов син, а праунук сам једнога кириџије. Па шта ја хоћу?

Распињем се нешто и кидам у некој умној напетости и стално би хтео да идем, путујем и да се пентрам по оним врхунцима ствари. Ја хоћу, о ја хоћу, ја морам да идем по оним врхунцима ствари, и све ме нешто тамо неодољиво гура, а видим скучен сам, јадан и слаб сам за то и пун сам оне мизерне крви пандурске и оних одвратних, несвесних и кириџијских нагона који су већ постали моја душевна навика. И у сав онај мрачни строј мојих инстиката, осећања и сграсти ја не могу ни да продрем, него, у место тога, осећам само неко јадно мозговно врење, док се у души све нешто згужвало и испреметало. И мрви се нешто у мени и плаче и рида и глас неки чујем како ми шапуће, а ништа не разумем. Јао мени, какав је скандал тај мој разум кад он не зна, да ме научи просто једну ствар: смем ли оставити ове топове.

Јер, ево, шта су ми криви они људи на које бљују смрт ове овде цеви! Ништа. Ето силом се мени импозирало као апсолутна истина: да су они криви. И ове цеви овде преда мном биле су та апсолутна истина и требале да служе оном принципу. И сви ови овде око мене уверени су још: да су у поседу те апсолутне истине, те сву ову пустош гледају као нешто природно, стварају је и учествују у њој свим силама. А ја поцепан сав трњем и купинама оних искушења наслућујем нешто као појам о свеопштости и целокупности и сваког дана опијам се све више и више пићем ове, чини ми се, најлепше и најдостојније од свих идеја.

Ето, стешњен сам ја овде међу овим стењем и пећинама, те све мање могу да видим, јер и неба довољно немам. И скучен тако без неба и ваздуха магловито осећам: да све ово шта мислим нису праве мисли него нека привиђења мисли, и да ова моја месождерска душа само нешто слути, а јасно ништа нити може да зна, нити може да хоће. Слути она, на пример, да је од свега овога што се ради у овом грозничавом кртичњаку доле, једино добро оно што је она наша велика сеструшина Русија,

свршила. Тако ми Бога јединога само је оно добро, а све ово друго је ништа. А ја не знам управо шта је све она радила, само осећам: да је неко велико, и широко чишћење било и да се тамо хтело да човечанство више не мили. Али и то што мени изгледа добро у оном тамо мистичном ужасу само је једна којештарија, јер се мени чини, да сви они што траже неку срећу света треба једном од свега тога да дигну руке.

Живим ја непрестано с људима заједно и сви ми овде требамо један другом и пречи смо од најрођенијег. И гледам ја њих годинама: сви су они рђави. Јест, сваки је рђав и сваки је заслужио да грозно испашта, толико је сваки од њих зла од рођења починио. Па је онда смешан сваки онај што запиње да умањи и ублажи нечије заслужене патње. Можда треба све да иде како иде. И зар мењати све ради неколицине који незаслужено пате? Лаж је онај Иван Ланде макар био Рус, лаж је од главе до пете. Али и да није, он би био награђен и без нас. Ко би ушао у све оно тајанство ствари, или ко не види и не осећа ону руку која све регулише, она што нас милује тачно „према данима у које нас је мучила и према годинама у које смо гледали невољу.“ Е па на крају крајева нов човек и неће бити онај неустрашиви победилац зла и неправде, тај ипак позитиван и практичан дух што позива на „дело“ доле Нов човек биће онај спокојни, узвишени, тихи човек поносит боловима. Што они болови страшнији, то он гордији. Са срцем племенитим у презирању свега ниског и маленог, он ће жалити оне одвратне, необуздане „јавне“ животиње, што не могу да га осете, све оне борце ма за шта једнообразне и амбициозне, што су свуда исти и личе на оне идиоте скупљене по душевним болницама, ошишане кратко, унезверене, са истоветним, безизразним лицима. Јер све је ситно борити се доле и јер што већи бол то већа срећа изабранога. Дакле, све нека иде како иде на овој пеги доле на којој се миче и за ову секунду за коју се живи.“

. . . .

Тако је мислио Јуришић и седео на свом кревету у земуници, пошто је оне мраве ишчистио. А на пољу грозна оморина и мрачно, на олују натуштено небо мучило се над фронтом. У менажи, под хладњаком од осушеног грања, раскопчани и зајапурени, препирали су се официри, па се пргавили до беснила што се више, горе над њима, небо мрачило и мучило. Говорили су опширно о мајкама подводачицама на Крфу, па о Црној Руци и Белој Кули, о француској певачици што божанствено пева C'est la valse du brun, о рђавој менажи која много кошта (а ту присуствује и шеф менаже и прави се луд), и о неком пешаку што се сам ранио па су помињали и Христића. И око тога се развила помамна свађа, и ако су сви тврдили једно исто: да се Христић могао опрати једино на онај начин који је сам изабрао. Ствар је само у томе што се они његови подвизи не могу сматрати јуначким, јер су оне доцније врлине негативног порекла.

А Јуришић слуша из своје земунице како се они искрено згражавају због оног поступка Христићевог, па мисли: како се из њихове коже, у којој су они најмање неком својом заслугом, онај поступак заиста мора чинити гнусним, те изгледа природно што они енергично траже да Христића понизе, и ако је апсолутно поуздано да би и они, на његовом месту, онако поступили.

„Па све су, у опште, врлине негативног порекла, — мисли Јуришић —, али једно је сигурно: да би ови овде исто урадили кад би били у његовој кожи и ако би истински волели ону жену. А он је њу истински волео. Веровао је, јадни Христић, да ће она бити срећна кад га види, па се за ту њену срећу осрамотио. А то може да разуме само онај који воли. И ја тек сад разумем Христића, јер волим, јер прâво волим. Јест, никад ја овако нисам волео и за Наташу бих ја сад учинио оно исто што је он учинио за ону змију. Бих, моје ми части, јер волим очајно и јер је Наташа дивна као да није жива жена. И све ћу оне неправде своје

према њој покајати. Три године седим ја овде и чистим се изнутра за њу. Немам више шта себи да пребацим, нити имам прљавих мисли. И сви ови разговори грозно су ми одвратни и људе ове, што сваки час иду на осуство, обмањују се и говоре како је уздржавање шкодљиво, не могу више да гледам. Тако је, седим ја овде и чистим се за Наташу, једино *моје*, једино што имам. Хоћу да будем чист као она, хоћу да будем морално леп, хоћу да доживим да ми верује кад јој будем рекао на коленима: ево, овде је само сунце унутра, погледај, Наташице, самô сунце. То је захвалност што си мислила на мене, то ти је мој поклон, три године, ноћу и дању радио сам на њему; ја сам ти то био дужан, јер, да тебе није било, ја бих био сироче. Ето, тако ћу јој рећи. И онда ће ми опростити што јој никад нисам писао. Јадна Наташа. Она је могла посумњати: да сам онда озбиљно мислио на раскид. Раскид са Наташом?! Ужас! Па то би значило раскид са животом, раскид са срцем, раскид са крвљу. Никад Наташице! Не постоје више две душе: твоја и моја. Неко тајанствено ткиво исплело је свега једну: нашу душу. Никад Наташице! Јесам ли био безуман онда кад сам те вређао? Ја, свакако, не знађах шта сам говорио. Ето помисао на тебе пржи ми ум. Кад сам без тебе, ни ваздуха, ни плућа, ни очију, ничега немам, хоћу да се угушим, да ослепим. Хтео бих овог часа да се створим тамо где си ти, и ту, пред тобом, да плачем најгорчијим плачем због свих неправди према теби, да ти покажем најдубље дно мојих несрећа због тога, да те молим за опроштај што сам те у узбуђењу оне махните осећајности вређао, да те уверим како ти нисам писао само зато, што се у писму ништа не може рећи, да пред твојим ногама размрскам ово мрачно чело вечних двоумица. Чекај ме, Наташице и опрости То мора бити што пре, овога часа, овога часа . : ."

А на пољу грмљавина све јача и капи, најпре крупне и ретке, па све чешће зашушташе по осу-

шеном грању, те се они официри постепено стишавају и разилазе. Само се Јуришић грозно мучи у неком махнитом и бурном узбуђењу. Гуши се Јуришић, и осећа страшну жеђ и како се онај велики црни црв ускомешао у мозгу, а обруч неки дави га до умирања. Па наједном пљусак и све се стаде купати у брзим и мутним потоцима, који су се рушили са свих страна. И њему се учини да га ти брзи, мутни потоци неумитно вуку доле у неки бездан.

Јуришић раширио очи, иде тамо-амо по земуници, отвара и затвара врата, тражи нешто. А оне ствари око њега, књиге, револвери, сандуци, ћебад. блузе, карте, бусола, поигравају, тресу се, дрхте, прете нешто као да имају душу, и ако су мртве, па се Јуришићу учини ужасно, као да све оне у глас вичу: бежи, бежи, бежи Јуришићу бежи где знаш! Он јурну на поље. Тамо у даљини, иза високих модрикастих таласа *Бабе планине*, кроз расцепљену облачну завесу, један златно-светли појас, ружичаст и сјајан, ширио се весело на небу које се ведрило. Шума је влажно мирисала и потоци се још рушили. Онда један крајичак златнога котура повири и још јасније обасја планину.

Јуришић, крвавим очима, погледа тамо према планини. Читав океан простора и слободе ширио се пред њим и мамио га. И на једном он осети: како га обузе неки чист, свеж, силан талас, неко нејасно-слатко осећање нечега светлог, оно широко осећање простора кад се чини да сви ти простори живе, осећају, радују се и маме. Па у оном болном и збрканом елану и у оној жеђи и безумљу он лудо брзо дође до коња, узјаха и појури.

И док су копите бесно прскале блато, за њим је све више остајао онај мутан црн и мртвачки покривач облака. И бежећи све бешње он је гутао онај простор који се пружао пред његовим очараним очима и узносио му душу. Па је са том душом, широком, пространом и светлом, јурио, јурио, јурио у сусрет оном јасном и милом плаветнилу светлога неба.

VII.

„У тренутку, кад су се отуда зачули очајни крици: свећу, брже свећу, умире, ја сам се одликовао присебношћу некога старога гробара. Налазио сам се у авлији. И, у место да појурим у собу самртнице или да пођем тражити свећу којекуда по кући, као што би сваки други на мом месту урадио, ја сам се стрмоглавио у собу вашега сина, мога одличног водника и друга Алексија, истргао му бровнинг из руке и обухватио га снажно. (Ја знам шта у таквим приликама треба чинити и знам да су само они први тренутци критични.)

Он је најпре покушао да се истргне па је после клонуо и очајно преклињао да га пустим, те да самом себи изрекне заслужену казну. Разуме се да сам га држао чврсто докле год је требало и да сам његов револвер истргао, испразнио, и оставио га на сигурно место. Збиља је страшан изгледао у тим тренуцима.

После смо му задуго говорили, и ја и њена тетка, која је заиста паметна и присебна жена, и сви они из куће, те се он постепено умирио и уверио нас да више никад онако шта неће покушати.

А кад су Наташу опремали у рухо младе и положили је у великој соби ја сам га тамо одвео испод руке. Мишице су му се тресле, био је блед као крпа и скрушено се приближио одру. После се нагао, пољубио је и срушио се онде поред мртваца. С муком смо га вратили натраг у собу.

Сутра дан смо је лепо сахранили, па смо се другог дана, јер нам је осуство истекло, вратили овамо у команду, у Далмацију. Штета је заиста, што је она мила, млада девојка, коју сам ја познавао од детињства, умрла, и ту има много његове кривице, ја то најбоље знам. Само што о томе не

вреди данас говорити, а што се тиче њега ја се надам и верујем да ће време све излечити. Мени немојте ништа захваљивати, јер сам ја учинио само оно што ми је другарска љубав и другарска дужност према Алексију налагала. Само ја мислим да ви треба да урадите све што можете да односи између вас и вашег сина понова постану нормални".

P. S. Он је просто један особењак и њега треба разумети. Ја га никад не остављам самог.

Тако је Јуришићев командир одговорио оцу његовом истога дана кад је примио писмо у коме га овај моли за неколико речи о сину. Чуо је, вели, да је покушао да се убије па му се мајка, која је болесна, јако уплашила, те ради ње да му јави у чему је та ствар. Што се њега тиче вели, са свим му је споредно и свеједно: Алексије, по њему може располагати са својом лудом главом како хоће, од њега је он одавно дигао руке. „Трећи је месец од кад сте дошли овамо а он ни писмо једно једино не написа, а камо ли да је дошао да види оца и мајку, него све од другог чујемо о њему. Само ми чудо да га тај рат ни мало није опаметио. Најбоље би за њега било да остане у војсци, јер школу није свршио и никад је неће свршити. Тамо у војсци бар има неки положај, а кад из ње изађе опет неће бити ништа. И чим буде обукао капут, он ће право из касарне у затвор, јер не зна ни шта говори и све се нешто буни. Ви њега добро и не познајете и ако сте с њим толико времена провели. Ја сам њега из куће истерао још као великошколца, зато: што је побуњивао на штрајк наше раднике у акционарском млину, у коме сам ја највећи акционер. Увек ме је тако срамотио. Ако вреди нешто саветујте га нека изађе на прав пут, ако не вреди нека га како је почео. Много вам хвала унапред..."

Оне ноћи кад је Јуришић сишао с воза и упутио се гробљанској улици, сав се тресао од неког мутног предосећања несреће. Била је једна од оних тамних ноћи, у јеку јесени, кад ветар, хладан, сав од неког језивог јаука, откида лишће и ломи гране

са оном подмуклом и осветничком вриском која леди. Баш као да смрт витла косом унаоколо. Ваздух је био хладан и мокар, а облаци су се осећали над самом главом. Над тамним кућама аветно су се повијала велика мокра древета па се у тој тами човек осећао усамљен, откинут, опкољен смрћу.

Што се више приближавао стану своје веренице Јуришић је био све узбуђенији, јер у писму, после кога се одмах кренуо овамо, јасно је било наговештено: да је болест Наташина врло озбиљна и опасна, а и њена молба, да се, по могућству, крене чим писмо прими.

Кад је Јуришић стигао пред капију и застао, он се загледа у осветљене прозоре оне мале, дубоко у дворишту увучене куће пред којима се повијало, као да ће се наједанпут срушити, једно високо и разгранато дрво. Он осети да се тамо унутра дешава страшно. По том, одлучно пође кроз двориште. У кући је владала тишина тамнице. Он заустави дах и док су му уснице патнички дрхтале, он закуца на врата.

Никад доцније Јуришић се није могао опоменути: како се нашао поред оне ужасне постеље, у којој се једва примећивало оно суво, танко и врело тело и кад је угледао оно мршаво, изболовано и земљасто лице, са раширеним влажно-сјајним очима, које се насмејало кад га је угледало и познало. Он се никад није могао сетити ни једне од оних првих речи што их је тада изговорио бунцајући и обливајући сузама танку и врелу руку коју је љубио. А она му је рекла:

— Добро је што си дошао, ...тако је добро што си дошао. Мислила сам више те никад нећу видети.

— Опрости, опрости, опрости, опрости, — безумно је јаукао Јуришић.

— Мили, зашто ми се никад ниси јавио? Само једанпут... Само да си ми се бар једанпут јавио.

После га је она молила да је усправи и тако су седели, а мама је отишла да легне. Сву ноћ нису спавали.

— Приђи ми, седи ту, старче, мој старче. Много имам да ти причам.

— Опрости ми, крив сам, крив сам. Наташа, ја сам мозак свој исушио.

— Чим си отишао, мили, недељу дана после твог одласка, изгледало ми је да је наш последњи сусрет био некад давно... као, као у неком од мојих претходних живота. Да ли ме појмиш? А оно време кад смо заједно били, (заборавила сам онај последњи дан), оне интимне вечере овде испод нашег дрвета, оне шетње по месечини обалом шумне Мораве, онај последњи залазак сунца, сећаш ли се оног дивног заласка, све то чинило ми се као одломак нечијег туђег, са свим туђег, живота који сам ја однекуд случајно посматрала.

— Наташице! — јаукао је Јуришић док је она кашљала.

— ... Или као да сам била заспала једне ноћи и у оном монотоном животу сањала један чаробан сан, после кога сам се пробудила и са ужасом видела да је ишчезао. Ох колико сам пута, у чудном неком страху, појурила да узмем твоју фотографију или да гледам твој рукопис и да се над њима питам: Је ли заиста, ох, је ли заиста све оно био само сан? И тада ми се твоје лице, у које сам гледала тако изблиза, чинило нејасно, туђе, сасвим друго од онога што сам га у оном сну видела. Појмиш ли ме, мили?

Понекад ми је изгледало да је она твоја слика у мојој свести само плод моје фантазије и да може бити, ох Боже, непостоји ни тај фронт доле где замишљамо да сте ви, па ни ти. Јест, као да и ти не постојиш. А кад сам вечерима кроз онај наш венецијански прозор гледала у пространа пољâ што се губе у бескрајној даљини и тамо, на хоризонту, састављају с небом, изгледало ми је: као да си та бескрајна даљина ти, да је твоја душа неодељиви део оне даљине. За мене ти си био изгубио сву реалност и да ми се опет повратиш требало ми је... Ох, само једно твоје писмо ми је требало. Али оно

никад није дошло, мили, зашто оно никад, никад није дошло? На коленима сам проводила читаве ноћи и квасила их сузама. Колико јада, колико јада, изгледања, чекања... Зашто ми то слово никад ниси послао? Како си могао? Зар толико ниси имао времена, мили, једно слово...

— За то што сам проклет, драга.

— А да је оно дошло? Да ли замишљаш радост моју, срећу невиђену? У њему видела бих тебе, осетила душу твоју и грлила бих је, грлила, онда бих ја оживела. Опрости ми. Ја незнам шта говорим. Али ја сам хтела да ти све знаш о мени, да будеш у току свих мојих мисли и сензација, свега што сам преживела, зато ти говорим. А сад ево ме опет у сред оног чаробног сна и ти си поред мене, ти, ти, ти, ти си поред мене, мили мој млади старче, мој седи, мој добри, како си добар што си дошао, како си добар.

— Ја сам проклет, презри ме, драга.

— Зашто да те презрем? Ја те обожавам. Зашто си то казао? Зашто се тако мучиш? То твоје лице, тамно и страшно, то страдање, тај неми ужас, раздире ми душу. Разведри се Ја те ништа не кривим. Ето чуј, кунем ти се, ја те ништа не кривим, јер ти си дошао, јер ти ми враћаш живот, а ја само хоћу то: да живим.

— Говори, драга.

— А кад оздравим...

— Мила оздравићеш, мораш оздравити.

— А кад оздравим, на онај дивни пропланак, одакле смо последњи пут посматрали залазак сунца, одвешћеш ме. Водићеш ме под руку. Приљубићу се јако уз тебе, јако, тако јако да будемо једно. Ићи ћемо лако, са свим лако, је ли како је пријатно, како је слатко ићи лако. Је ли? Па ће сунце...

— Љубљена моја!

А на пољу небо је тихо плакало и кад кад вриснуо би ветар, те се дрвеће тужно и аветно повијало тамо-амо.

Три недеље после тога умрла је Наташа.

VIII.

У оној истој ђачкој соби на Дорћолу у којој је становао и пре рата, опружен на старинском плеханом кревету, лежао је Јуришић једно после подне, у јесен, у тишини, уморан, блед и нервозан и мислио:

„Ево лежим ја овде сам, сам самцат, и сав онај каламбур од живота стоји ту, преда мном А у овој соби овде све је исто као што је некад било, очајно исто. Овај стари орман, у коме стоје моје грађанске рите и остаци војничке униформе, ништа се није променио. Служи он, олупина ниједна, служи и служиће ко зна колико још господара као што сам ја, и горих од мене. Истина је цела, у њему никад неће висити неки испеглани и фини сакови и фракови, цилиндери и мантили али ће он још за дуго и верно (и ако без кључа) чувати нечије рите као што су ове моје. Стоји он, чека и непрестано мења газде па му баш свеједно кога служи. Стоји он, служи и наџивео је ко зна колико господара што су се сад сви у пепео претворили, а никад ни помислила нису да ће их чак и ова крнтија преживети. А на њему, горе, чаме старе новине, тегле, боце с парадајзом, разне кутије, неколико трулих јабука и шта ти још не стоји горе покривено прашином, баш као пре рата.

И огледало стоји накривљено, излизано, прсло на истом месту и пегаво. И све је тако било пре рата, и ако се онда, у њему, нису виделе ни ове безбројне боре на моме бледоме лицу, ни све ове беле власи што покривају ову моју сметену лопту у којој се непрестано и очајно грчи ово мало узбуњеног разума. Све ужасно исто. И све ове посмртне листе стоје овде, урамљене на зиду, мирне су, пожутеле и ћутљиве. Стари казначеј Мијаило, газдаричин први муж, умро 1888. Кад је млад био некад давно носио је он плав фермен, срмом извезен,

бињиш и дубоке чакшире са повраћеним дозлуцима, а ципеле су му биле фино офиксане. Имао је астраханску шубару и пушио је на дугу ћилибарску лулу, а кад је остарио говорио је увек о — је и највеће му је задовољство било да гласно и отегнуто зева. Шета он тако за дуго после вечере у пошумљеном дворишту испред куће, зева и гласно отегне о-је, о-је. А у том отегнутом зевању и у оном о-је имало је нечег од песме и нечег што је одавало савршено мирну савест. Оно је, од прилике, значило ово: ја поштено отаљах овај живот. Дакле, тако је он зевао изјутра, у подне, у вече, ноћу кад се пробуди и увек кад се сети онога што је за собом оставио. Некад је он носио арач из три нахије кнезу Александру Карађорђевићу. Обично је то било у пролеће. Пође он тако зором из Бруснице, и цела *стара чаршија* зна да ће се он зором кренути за Београд, те он у вече, у очи поласка, мора да даје ӧдњу. А сутра дан обрише бркове, пољуби се са женом Цветом и крене у име Бога. Пред њим, у бисазима, паре лепо спаковане, а за њим брката једна пандурина од два метра и обојица за силавима натрпали сијасет неки кубура и јатагана. А од Бруснице преко Рудника па до Београда шума непрегледна и стаза једна једина кроз њу. Иду они кроз оне гӧре и час казначеј „пусти грлӧ“, час пандур, те се ори она шума и разлеже, а тице бегају на све стране и све оно дивље зверје узнемирено. И стигну обично ноћу у Београд те се право у двор јаве и ту коње намире и ноће. А сутра дан зове их кнез и тражи да види како су они кроз оне шуме путовали, те морају онако исто да се опреме и да коње појаше. А кад предаду арач тачно на цванцик, враћају се. Е, онда се казначеј Мијаило осећа лакше, смеје се, шали, пева и плаши медведе. И тако једанпут пребацио десну ногу преко ункаша, запалио дуван и пита пандура: „Је ли, вели, Миле (а звали су га „мали“ Миле), је ли, вели, Миле, право да ми кажеш, али право да ми кажеш, ово што те питам Кад смо

ишли овамо, па јашим ја овако испред, а ти позади мене, је си ли који год пут помислио, али право да ми кажеш, је си ли који год пут помислио да ме убијеш, па да узмеш овај арач и ове паретине из бисага? Право да ми кажеш, поштења ти."

А пандур га право гледа у очи: „Јесам, вели, господине, Бога ми мога. Баш кад смо били иза Острвице.

Јашим ја за тобом, јашим, мислим и велим: ево овде нико му никад трага не би нашао, а за три дана ја сам у Санџаку газда. Па јашим ја, јашим и чекам шта ће рећи друга памет. Нисам ја ћакнут, господине, све ја радим по *паметима*. Кад дође друга: лепо, вели, Миле, ти кажеш нико видети неће, а Бог? А шта је Бог, а? Па после, сећаш се кад оно ја запевам, да се све тресе, сећаш ли се? Е онда ја себи кажем: 'ајде Миле, Бога ти, гл'ај твоја посла пандурска и не трабуњај којешта." И тако лепо и братски стигну натраг у Брусницу и ту целој чаршији причају о књазу и о Београду.

И друга плаката стоји, другог мужа газдаричиног Младена. Умро 1903 на Благовести. Капетановао он годинама по разним срезовима и носио неку ђуду као маџарски магнати. А кад се у срезу појави ајдук он скине ђуду и лично иде у потеру. Искупи сељака па ко буџу, ко будак, ко косу, а само он носи пушку-капислару. И опет рукама живог ајдука ухвате, а пушку и не опале. У срезу је становао и чим сване он за перо, а увече пише према лојаној свећи и сам купује свеће за своје паре. А имао је леп рукопис, чист и правилан, те и самом краљу Милану пао тај рукопис у очи. И тако се краљу допао његов рукопис те га једном питао шта је од школе изучио кад има онако леп шакопис. „Господару, одговорио му он, ја сврших четири разреда елементарне школе, онда пређох у прву класу гимназије, али се пометох и одох у практиканте."

И трећа плаката стоји њенога сина што је умро у брзо иза оца, од прекомерног рада. Седео сваке боговетне ноћи док не освање и читао и преводио

неку велику књижурину. И капао над оном књижурином и сушио се и кашљао па кад је ону књигу превео он умро и није ни дочекао да је види оштампану и да му кажу хвала, само што су га другови честито ожалили.

И четврта, и пета стоји плаката и све оне ћуте, гледају овамо у мене и опомињу ме. Стари казначеј, што је носио арач кнезу Карађорђевићу, капетан Младен, што је за свој новац куповао лојане свеће а радио државне послове, и онај младић што је капао над књигом све су то сад плакате т. ј. успомене и сад те успомене висе на зиду, а једнога дана ће и моја газдарица бити успомена, па ћу и ја бити успомена, црно слово на белој артија која ће пожутети.

Тако живимо сад, баба, њен унук од ћерке студент, и ја, нас троје, нас три будуће плакате. И ова баба, која ће од нас троје прва висити на зиду сва је, као и све друго, једна лаж. „Снаго моја, вели, као да си ми рођено дете“, а свуд ме оговара и кирију ми повишава до немогућности и жали се свуда како гаса много трошим, а никад ми собу честито не изветри и сапун онај којим се умивам никад не клапуња. Трљам ја, трљам па ништа и тако пре рата: сапун и баба никако се нису трошили.

А сад се сапун опет не троши али се баба троши и то ми годи, признајем. Гледам ја овај орман и видим да се ништа није изменио, а бабу видим јасно и лепо како је велики корак ка гробу опружила. И пуно видим људи, које сам пре рата познавао, па их од онда нисам видео, како се ка гробу на једном раскречили, а на оним људима, са којима сам заједно био, никакве промене нема. Па и бабин мали унук гимназист коракнуо подобро у живот. И њега ја гледам и поредим са собом, па почињем осећати неку завист према оној лепој, свежој глави, на којој поносно стоје густи црни залисци, док се моја коса са свим проредила те се сјакти ћела, а образи ми се спарушили као трула јабука. И чак почињем осећати мржњу према ма-

лом који корача лако и брзо па нема потребе да мисли на ноге и личи на свежу, румену јабуку. Признајем: мрзим и бабу и малога, на смрт их мрзим. Јер та смежурана бабетина живела је некад и била млада а овај њен унук тек има да живи. Само ја никад нисам осетио оно што је живот у животу, никад млад нисам био, и сам сам себе негде давно изгубио. Тако је, свака ми се капља крви буни кад помислим: да је оваква иста моја младост отишла негде у неповрат. Зашто је она отишла у неповрат? Коме сам је поклонио? Коме?

Ето гледам ја сад широким очима ону велику илузију. Било је једно снажно колено људи и ја сам тим планинским дивовима припадао. Оно је схватило живот као жртву. И напојено духом витештва и традиције, у огњеном, енергичном родољубљу, у невиђеној чистоти и лепоти душе, оно се жртвовало. То колено било је срце једне целине. То колено било је срце једне целине која се некад била распала, било је нада распалих делова који су хтели да буду једно. И то једно они су постали кроз највећу жртву онога колена. Они су то постали тек онда: кад је она млада, бујна, цветна и свежа шума издржала све олује и све громове и све сломове и постала пустош ради заједничке величине. И шта? Баш тада, баш на врхунцу оне највеће славе и остварених снова ето где се урнебесно пролама вапај оних делова: ми никад несрећнији нисмо били, никад несрећнији нисмо били! И сад, у сред тог ужасног сазнања, ено их стоје она јадна, стара, порушена и огуштена дрвета и у дубокој, тешкој и уморној резигнацији гледају се немо, док млада гора расте неправилно и кржљаво. Као сова што дрема у трулом дрвету стоје она и ћуте и жале за старим временима и оном младошћу. Гле, јаучу она, златни век је прошао; то је онај рудничког казначеја Мијаила и грочанског капетана Младена. И опет дубоко ћуте, а око њих, и даље, све се тресе у епилепсији и таласа без смисла. Само велики опсенатори на делу, измет оне целине на врху њеном, уверавају да све тако мора бити..

Све мора тако бити? Заиста све тако мора бити? Ето отворио сам ја и очи и срце за све што ово јадно доба покреће и предамном зјапе све крваве и отворене ране човечанства. Ја видим са свим добро: како с праском прскају сви они обручи старе животне моћи друштвене и како се брзо гаси сва она вера у старе покретачке силе. Очевидно је: да ја стојим на граници једнога друштва које пропада, и које са свих страна посмртна звона огл ашују, и гледам оданде како се нова вера тражи и сам себе грозно мучим. Преда мном је огромна пучина хаоса, све је најцрња, најстрашнија збрка, нечувено се витлају каламбури и све хуји у некој ужасној грозници и лудилу. Агонија. А отуд, преко оштрих стена јуре, хуче и запљускују пенушави таласи оне нове вере. Вуку се отуд неке црвене, крваве магле и веле да у њима има пуно нове и дивне вере и обећања. А ја сам сав у слутњи велике неке несреће и не бих тако брзо ону веру хтео да пригрлим. Па се гњурам у најскривеније јазбине душе и по оном смрзлом пепелу тражим једну једину бар живу варницу старога жара. Хтео бих још ја од оне старе вере и хтео бих увек да се нађем у овом црном мраку пред црвеном олујом. Јер је она стара, махнита вера сву моју крваву дедовину претворила у један велики гроб у коме мирно лежи она бујна, она дивна садржина и скромност. И обузет, понекад, неким слатким осећањем прошлости ја још чујем: како из народног срца бије оно свеже и природно старо.

И жестока ме чежња понекад вуче за оним старим друговима што су нестали као цели људи. Јест, они су умрли као цели људи, неизразбијани о ово оштро камење реалности. Они и не познаше ово мрачно доба неспокојства, све ове страшне супротности, све ове болне двоумице и загушљива туговања. А ја сам волео те крепке природне људе што су мирисали на планинско цвеће и ширили око себе онај лаки ваздух планина, пун страсне ватре и снаге, пун поштеног поноса и простоте, пун оне простодушне

срдачности. И рекао бих: још моја душа лута с њима по планинама. Хтела би она, с њима заједно, дубоко, испод ногу доле, да остави сав овај грозничави кртичњак што се у крпама неких кужних и црних маглетина потапа. Јест, шуме неке црвљиве људске радње на све стране и отровни пауци наново плету и крпе оне покидане, старе нити. А сви кажу: ето то је та унутрашња снага и сва је игра ствари у мењању оне покретачке снаге; и док васиону не пождре и не спржи ватра пакла таласаће се све тако тамо-амо, без моралне организације, у вечној борби за опстанак. И ево осећам ја ону покретачку снагу и видим сав онај резултат у једноме: у премештању богатства. А све остало ужасно је исто. И као у овој соби, баш као у овој соби све оне старе плакате неумитно стоје, сав онај стари, плесниви намештај Европе ту је. И опет ја не могу а да не слутим: како је једино добро оно што је она наша велика сеструшина урадила, јер једино тамо невидим оног старог црвљивог намештаја и соба ми се њена чини чудом изветрена.

Јао мени, све ја то гледам и црн страх пара ми срце и читаво насеље неодређених осећања и светова витла се у сенкама, дубоко негде доле, у несвесној позадини моје душе. У вечном сам тражењу и узбуђењу и питам се: треба ли, ето да ли треба сићи озго с оних планина у овај ужас и мрак паклени, у ову хучну вреву и животну игру доле; треба ли живо пустити оним инстинктима и страстима да проговоре сопственим својим огњеним језицима, и тако сав овај неодређени немир што убија, угушити активном снагом, оном потребом за делом, енергијом што је преостала, оном акцијом што ослепљује ум? Да ли треба? Или је боље: остати горе и овако у планинској усамљености, у болној и сањарској некој контемплацији, гледати: како по вечним, неумитним и леденим законима оне периоде пијанства и слепила смењују периоде безумља? Ја не знам и ја никад знати нећу. Али слутим, назирем, осећам једно што мора бити, осећам ужасну

трагедију, најславније, по боловима, генерације које нестаје и чија је свирепа судбина: да на крвавим својим грудима, пуним рана за принцип отаџбине, пригрли, хтела не хтела, онај племенити принцип космополитизма. Јадница. У својим добрим грудима, пуним крви и жучи, осећа она страшно: како је вулкан њенога револта, што громко тутњи на узбуну, пун патриотизма, пун оне старе слатке вере. И колеба се, кострешн и двоуми: хтела би она један свој, специфични, расни преображај; то би она хтела. „Уђите у оне црвене магле, другови, што сте после нас издржали све сломове од којих су нам се кости превртале, уђите ви, али без оних који нас мрзе". И тај глас из гроба, пун опомене и пун претње, гура је ипак и обазриво води и мами оним светлим и величанственим врховима на којима се удише најчистији ваздух идеала. Јадница. Она никад није могла живети у оровној оморини окова и уморна а гладна на изнуреној сиси дојиље своје традиције, пружа већ руке оном нечем великом, свежем и неодољивом што се и у самој природи осећа.

Само је лен, пипав, безживотан још њен корак. И све се грозно распада, а она иде полако, дремљиво, мртво. Зато и ја умирем, трулим, распадам се. Јер ја бих живео тек у оном радосном осећању покрета ка сигурно бољем, у оном грозничавом грчу рада, окружен примерима што буде ону завист за племенито такмичење, у немирном, живом комешању и напетости корисне акције, кад срце дрхти да искочи; у оном дивном елану радости, у раздраганости оној што и оно учествује у пуном животу и стварању.

А овде где је живот, где је покрет, где је овде елан? Овде, око мене, све трули, све умире, све је само једно грозно, кужно распадање. И сам ваздух овај мучан је, тежак и отрован. О нигде живота, о јаој мени нигде живота!"

И зајаукао би гласно Јуришић да је сам у кући. Али он ту није сам, јер се у другој соби скупили

већ другови унука бабиног Владислава и скакавачка дискусија је започела, те он хтео не хтео мора да је слуша. Ту је, међу њима, и неки бабин познаник, који је некад, као ђак, пре Јуришића, код ње становао па дошао да је види и умешао се сад и он у разговор с ђацима. А сви су турски задимили те онај дувански дим у прашљивим млазевима промиче кроз пукотине и Јуришић слуша и гледа у оне млазеве што се преливају и трепере у сунчаним зрацима.

— Стид ме, вели један, да ми тај професор предаје кривично право

— Па који ти је бољи, сви су ти једнаки!

— И за политику је глуп ужасно. Петља нешто, покреће неке листове, кандидује се па ништа.

— Није, него је политика глупа.

— Па и политика је глупа, зацело. Ја знам јер сам у партији и идем на седнице Главног Одбора. И ту ти се ваздан прича о неким кметовима, о изборима, о нашим људима; о томе како ћемо имати успеха, како се неко компромитовао (доставили га из министарства) и како га треба терати до божје куће. А пуно дима дуванског у оној соби где ми конферишемо па се давимо у оном диму, и сви говоримо у глас и кашљемо; прави обор божији! А ја гледам кроз прозор: напољу диван дан, Што ја не идем да шетам, мислим ја, а опет седим и кашљем, а они све више падају у ватру и један другом пуно ствари пребацују. Видим ја ту нико о другим добро не мисли. И заиста, предлаже неко да најпре рашчистимо ту међу нама, јер и онде има афераша. А један црвенко грозно чачка нос само што не заглави прст и други се исхракује и узима мараму да пљуне, али не пљује. А ја непрестано чекам да пљуне, јаој чекам и гушим се и дође ми да им кажем: ево вам и службе и све што сте ми дали, а опет седим и слушам о кмету и чекам да онај дрипац пљуне у мараму.

И сви се кикоћу и церекају, а неко се загрцнуо те му кроз нос цури црна кафа па још већи урнебес.

— Је ли, а пише ли ти мала Жана из Клермона?

— Мала Жана из Клермона? Па њу је већ прихватила млађа генерација.

— Лажеш. Још те јури по Паризу.

— Знаш ли шта? Ожени се па се разведи.

— Не, не треба, то није потребно. Доведи је овде, сама ће да побегне у Француску.

— Ама мртав сам ја за њу, господо. Пре годину дана имала је моју посмртну листу у рукама.

— Дакле била и годишњица? Живио покојник! Живио покојник!

— Зар тако, док смо ми стари свом снагом подизали углед земље, ви сте га обарали — меша се онај старији човек, бабин познаник.

— И ви сте га обарали, и ми смо га обарали, а земља мора да пропадне?

— Зашто мора да пропадне? Шта говорите?

— Зато, што је нашој раси мало једна Албанија. Треба бар три. Једну је имала, а другој јури у сусрет, сигурно, поуздано. Само што нико у то не верује и неће о томе да мисли. Баш као у рату, сви знају: сутра борба, смрт, ужас, а увече седе око ватре грeју се, једу, пију, шале се, певају и цигани им свирају да оглуве. А они баш хоће да оглуве, у томе је ствар.

— Па зашто?

— Па зато што све иде наопако, најнаопакије.

— Ја то невидим.

— Ја знам да не видите и то је интересантно. Каплари једнога стања жешће га бране него његови ђенерали. Ови признају да је оно рђаво, само, веле, „нема ко да дође место нас".

А бабин познаник нервира се, пада у ватру:

— Ама ви млађи само знате да рушите, ви сте изроди, ви не волите ову земљу. Ви говорите: зло је, ја кажем: добро је; ви кажете: враћа се назад, ја кажем: иде се напред. Хоћете ли доказа?

— Доказа, доказа, дајте доказа!

— Ево вам: погледајте овај Београд, јест гледајте га. Шта видите ви? Ја видим све. Док се ми запенушали, бесни, закрвављени, давимо, срамотимо,

пљујемо, док се ми, ситни, јадни, злобни, амбициозни гушамо, газимо, гребемо па цичимо и пиштимо и умиремо, дотле он, горд и узвишен, као сам, као без нас, као против нас, као неком својом унутрашњом снагом, расте у висину, шири се и развија, џиновски и огроман. Кроз неколико година он ће бити велеград. Запамтите: кроз неколико година ова земља биће рај. Шта на то кажате?

А Јуришић пренеражен, зинулих уста, широко отворених очију, радостан као у сред неког чаробног открића, слуша ово из своје собе, задржава дах, не дише.

— Станите, станите! Он расте то је истина, али на мржњи, на страху, на болести за зарадом, на ужасу од глади, на корупцији он расте.

— Да, на свему томе, али он расте... Београд. Хоћете ли доле у земљи? Хоћете ли зато доказа? Е па идите у народ и видећете ово: да чудним и невидљивим утицајем започиње и његов морални препород; и то опет сам по себи, механистички, без обзира на нас, опет оном непојамном унутрашњом снагом. Ја отуд долазим, знам и видео сам ово: у самом њему јављају се људи мали, незнатни, безимени и ти безимени, мали људи, запојени вером, враћају га врлини, чистоти, одушевљавају га и загревају за љубав и за добро. Одавно су читаве општине без најситније крађе, у читавим селима не чује се никад псовка. Шта је то, откуда је то, ја не знам и не бих вам умео рећи, јер сам мали да уђем у све те лавиринтске процесе оне тајне, невидљиве и чудне животне моћи напретка. Али унутрашње снаге има, има је сигурно, има.

— То је: Бог чува Србију.

— Јадно подсмевање. Боље је да отворите очи, да погледате око себе, да се уверите шта је све и у ком року створено, И шта би ви хтели? Емануел Кант умро је 1804. године. Шта су тога дана представљали ваши дедови? Ајд' реците: Шта су онда били наши дедови? Него ви сте таки: не волите ништа, не одушевљавате се ничим, не верујете

ниушта. Дабогме, ово је време пролазна зима. а пролеће иде...

— Пролеће је у Клермону.

— Живела округла, мала, слатка Жана из Клермона!

— У Клермону се родио Паскал и ту се родио први Југословен после Косова.

— Родила га је машамоткиња Жана Порте од оца Стипендија Бежановића.

Онда онај човек, увређен и огорчен, нагло устаје па излази без збогом и мрмља нешто љутито улицом поред Јуришићевог прозора.

А кад он изађе, неко упита просто:

— Која је то будала?

— Па будала!

И ђаци грохотом прскоше у смеј.

IX.

У престоници, тога Бадњег дана, било је весело, светло и мило. На крововима је лежао хладан покривач белога снега, а по улицама врвели су људи, жене и деца под чијим је ситним, убрзаним и пажљивим корацима шкрипело јасно цичећи. У чистој бљештавој белини подрхтавала је жива, засењујућа и празничка раздраганост ваздуха, а нешто поверљивије и породичније осећало се јасно у ведрим, благим и свечаним изразима пролазника.

Јуришић, у поабаном војничком шињелу, блед, изнурен и обрастао у густој бради, црној и замршеној, корачао је буновно и малаксало.

Излазећи из куће са главом испуњеном мрачним визијама и сасвим црним и суморним рефлексијама ноћи, гладан, неиспаван и озебао, он је, са оном мутном, замршеном и видљивом неуређеношћу духа, нарочито и чудно привлачио пажњу мимопролазника између којих се као права правцата утвара аветно и буновно вукао.

„Како је весео, ведар и раздраган овај свет — мислио је он. Само се ја жалосно вучем млитав, безживотан, гладан и одрпан. Једини ја буновно идем и газим несигурно као тек што се ова трошна земља, под мојим клецавим ногама, не одрони и сурва негде бестрага у црни ужасни бездан. И ево, Бога ми мога, почиње, тутњи, хуји, сурвава се, стропоштава, измиче и бежи негде од мене бестрага и ја више не газим него лебдим и грозну неку мутну и бучну вртоглавицу и каламбур осећам свуд око себе... И све се нешто бојим и презам и мрзим. Од кога се бојим, зашто и кога мрзим? Не знам. Звер сам, страшан сам, јер сам гладан као вук, грозно сам гладан и покидан, збркан, киван, замршен и црн, а око мене све бело и смешно. Ужасно смешно!... Гле, каква чар ових благих срца! А ја их мрзим и

крв би им пио. И све ове женске шалове и шешире и ове бунде и калочне и шубаре и оне пуне свачега корпе у рукама, све то, ја бих јео, прождирао жватао, гутао, цепао, кидао и уједао. Да ли мрзим? Да ли се варам? Незнам Ништа не знам. Ништа, ништа, ништа, ништа не знам и не разумем. Само сушу неку осећам у души, и мрак, и ево увек, свуда пуно неког зујања и гмизања око мене. То су страсти што се око мене вулају, вију, гмижу као прави правцати црви. Или, можда, нису страсти него све саме санте леда. Или као да се хиљаде лифтова, оних чудних кутија у којима људи стоје, са оним својственом шумом, пењу и спуштају свуд око мене, клизају доле и горе, негде бестрага у дубину и у висину. А Београд расте. Гле, како расте Београд ужасно и шири се, сам по себи, унутрашњом снагом. А ја? Где срљам ја? Јуришићу, где срљаш ти? Је си ли могао да не будеш гладан, да имаш како му драго гледиште на свет, мршаво, бедно, али једно гледиште одређено и јасно? Гле, каква чар ових благих срца, а цело моје биће немоћно и у најдубљим понорима његовим плете се нешто болесно, неразмрсиво и ужасно... А Београд расте док ја падам и тупавим и крв пљујем и осећам како се сав овај мој душевни апарат пун прљаве прашине и трулежи, квари, црвља и распада кужно. Да ли је све доцкан? Јел' све умрло, што може да одоли патњи, да пркоси, времену, свему? Јел' све умрло? Мислим, мислим, мислим: није. Ево пуно, безброј дивних жена око мене. Да ли би једна једина хтела да буде моја жена, или две, или сто, или скупа све? Најбоље све, а још боље једна. А ја корачам: *један два, један два, један два.* Пст! То живот одлази. То живот одлази, он лагано и нечујено измиче, а ја се сурвавам, сигурно, поуздано падам, давим се, тонем. Јаој, куда ћу? Не знам. Јуришићу, ти си трулеж. Један, два, један, два, два један...

Зуби су му цвокотали, а смрзли нокти болели га. Он зажели да пуши. И по стоти пут, идући претражи све џепове и све рупе и све подеротине...

и не нађе ништа. Ишао је увек за оним светом што је журио Краљевом Тргу, па се клизао, поводио и спотицао пијано и болесно. Један познаник његових година угледа га, застаде, збуни се и прође, па се понова заустави и дуго гледаше за њим. Други, мало после, исто тако. А он је корачао погурено, кашљао, хукао у нокте и сваки час мењао ногу као што чине војници кад у маршу изгубе такт. Шаптао је: један два, један два. Онда на раскршћу застаде и почеша се: пет пута по левом, пет пута по десном колену. Па је тако чинио увек кад је силазио с тротоара. Улазећи у Васину улицу он се упути за неким високим човеком правог, војничког држања и стаде се трудити да иде тачно у потиљак за њим. Човек примети, па зверајући нервозно, брзо пређе на другу страну, али му Јуришић следоваше „Један два, један два — шапутао је — стој." И тако се зауставио на самом тргу према Универзитету.

А около, свет се тискао, погађао, свађао, шалио и задиркивао, живина је кречала, каукала и звонка лупа трамваја, фијакера и врева свих звукова заглушивала.

Ударан лактовима и муван, гажен, прскан и псован што смета на путу, Јуришић је стајао непомичан, укочен, крут као на стражарском месту, као укопан. И у том непомичном ставу, широко отворених очију, са светло дрхтавим, измореним погледом тешког болесника, са неким безумним осмехом човека који се смрзава, он је мрдао челом и носем, пирио ону пару мраза као да пуши и шапутао: „У име оца и сина и светог Духа, амин; у име оца и сина и светог Духа, амин. Београд расте; расте Београд; гле како Београд ужасно расте! Београд небо пара и сви врхови осцилирају. Ах сви, ено, ено сви, без разлике, врхови осцилирају."

А један дечко застаде, запиљи се у Јуришићев шешир који је мрдао па прште у смеј и побеже. И две жене с корпама обиђоше га обазриво и са страхом. Онда једна жена са човеком испод руке

наиђе поред њега, зачуди се, па се понова врати и загледа га радознало и одлучно испитивачки. Он је загледа такође и у њој познаде жену Христићеву па се комично уозбиљи, лупи ногу о ногу и дубоко скиде свој отрцани шешир. Она сажаљиво отпоздрави па се журно изгуби у оној гомили света шапућући брзо на уво оном човеку уз кога се припијала... „Гле — помисли Јуришић па се наједанпут зверски згрчи — тако ми неба и свих звезда, тако ми моје пропале прошлости и тако ми моје црне будућности, овог секунда, овде на овом месту, јавља ми се Господ Бог дајући ми кључ свих ствари, свих проблема што ме муче, свих тајни свих мојих немира. Тако ми сунца и месеца у срцу ове проклете жене, само у њеном срцу и у њеној кварној крви вију се они, пуни смрада, црви, што су једини могли да упропасте и поједу моју прошлост и моју будућност. Дакле освета, ужасна, крвава освета.“ И онако зверски згрчен, стегнутих зуба и песница... он јурну међу онај свет, али у сред оне гужве наједном заборави шта је хтео. У истом тренутку жена с човеком испод руке нађоше се пред њим.

— Змијо, грмну Јуришић кад је угледа, ту у твоме срцу, ту у сред твога срца налази се мој кључ. Кључ! Кључ тај, дај ми га!

И једним муњевитим, лудачким покретом он шчепа жену за груди. Па кад се избезумљени од страха жена и човек истргоше, бегајући међу онај зачуђени свет, он се зацерека оним ужасним, урлајућим смехом који је ледио.

Онда остави трг и пође онако насумце, буновно, без циља. А у првој улици, на зиду једне нове грађевине пада ла је у очи огромна бела плаката са црвеним словима. Он застаде и читаше расејано: *данас... запливали у раскоши, у сраму, у блуду... они... данас... те црне тичурине реакције, пљачкаши, изелице, грабљивци... милиони гладнога народа радника... наш зној... раме уз раме, сложно... сутра на Божић у Дому... час је куцнуо... да грмне један једини крик, да се проломи страшна, очајна, гладна, узвишена реч: у акцију!*

Помодрео, очију закрвављених и набреклих модроцрних вена на челу и слепоочницама Јуришић је читао, шкргутао зубима, грцао, стезао песнице до бола и грчио се. Наједном он се журно усправи, искези и појури кући. „Данас, сутра, сместа... Дајте реч Алексију Јуришићу... чујмо... чујмо... чујмо... Другови... господо... чујмо... чујмо... чујмо... Данас... те црне тичурине реакције... милиони... чујмо... чујмо... чујмо... милиони гладнога народа... чујмо... чујмо... чујмо!...“ Онда он потрча, па се клизао, посртао, претурао, опет се подизао и трчао. И све тако до онога стана на Дунаву. Тада јурну унутра, журно заседе за сто и онако смрзлих прстију, модар, испијен, искривљен, побеснео стаде писати. Па је писао, поправљао, цепао, дизао се, шетао по соби амо-тамо час лакше час брже, скоро трчећи, опет седао и понова започињао А под собе белио се од ситно исецкане артије по којој је он газио, пљувао, трљао, смејући се, привиђајући, плашећи се.

Наједном се грозно тргао и задрхтао. Неко је куцао на његова врата. Бабин Владислав звао га је на вечеру; Бадњи је дан: да буде њихов гост. Он се једва подиже и пође покорно за студентом. У тесној собици, на поду, вечера је била спремна: мед, ораси, смокве, бонбоне, сардине, маслине. У ситу је било жита. На столу је дрхтала мала лојана свећица. Један крај бадњака штрчао је из пећи. Позваше га да џарне, целива га и изговори неке речи. Он то учини послушно, осуђенички, тајанствено. Онда сви троје поседаше око софре и отпочеше јести. И Јуришић, очајнички, са лицем свирепо — осветничким, гутао је, гушио се, прождирао зверски. Крцао је зубима орасе, и онако искривљен био је ружан, необичан, страшан.

Али изненада, зверајући, баба се журно и значајно стала обзирати око себе и тражити нешто по зиду.

Онда наједанпут:

— Синко, снаго моја, твоје сенке нема! — рече она.

— Шта? Шта? — избуљених очију, избезумљен питао је Јуришић.

— Нема твоје сенке, Ето, гледај сам, нема нигде твоје сенке, нигде...

— Што? Како?

— Рђав је знак, кажу. Чије нема неогодини, не састави годину.

Он се укочи, најежи, згури, па дрекну:

— Где је моја сенка? Где је моја сенка?

— Синко! Синко!

— Вештицо! Где је моја сенка?

— Бесмислица! Глупост — умиривао га Владислав.

— Није, није! Тражи! Где је моја сенка? Дед! Где је моја сенка? Брзо, брзо! брзо!

Па избезумљен, помахнитао устреми се, полети, сурва, шчепа и свом снагом стеже гушу старице која је крваво кркљала. А кад је пусти јурну у своју собу и закључа се. Онда стаде на сред собе, закашља се грозно, зацерека и рече:

— Ја сам срушио сву мудрост мудрих. Ја сам сума свију појава кретања.....

Поноћ је давно била прошла кад се Јуришић дигао са стола за којим је неколико часова занесено писао. Смртно блед дисао је као у ропцу, кривио устима, тресао главом, кашљао и дрхтао целим телом. Идући тамо-амо преко собе ослушкивао је: „Гле — мислио је — не чује се шкрипање патоса. Пст! Не чује се. Један... два, један... два. Не чује се; не угиба се. Некад, знам, он се угибао под мојим ногама Дакле: ја не постојим. Значи: ја сам своја сенка. Пст! Мој рскавичави, коштуњави костур, кичмени стуб, лобања, цеванице — све је ишчезло. Зуби? Где су моји зуби? Коса?... Ево овде из свих мојих рана лопти крв. Гле, шта је крви, Боже мој!? Сав сам од крви и трулежа. Ено онде, баш онде промакну сенка: то је бела смрт. Ено је! Држ'! Држ'! Ту је. Ту је моја смрт. И ја старим, ево осећам сваког секунда да старим: сад ми је педесет, сад шесет, сад сто, сад хиљаду, сад две хиљаде година! Јаој! Ено стрче моје мртве ноге до колена: возе ме у једном дивном римском *шару* са два точка од цвећа. Неки трули, смрадни и слинави

редови промичу крај мене; све труло и све сами млазеви, слине. Љигави, пуни слузи пужеви пузе по мени и мишеви се витлају, чешу, јуре око мене и преко мене. Пуна ми глава мрави.

И пролазимо кроз триумфалне капије. Како су величанствене ове триумфалне капије кроз које пролазе клатећи се моје мртве ноге до колена у римским двоколицама препуним цвећа! Пст! Кукавица кука. Где је моја сенка? Гле побеже у бездан времена, као у музику побеже моја сенка. Музика! Као нека бића која све знају, све осећају. То мој воз хукће, јури кроз црну тамнину ноћи. И пуно магле, саме магле и варница. Варница!?... Милион, милијарда, трилион, пуне ми вене и очи и мозак и крв, све саме црвене варнице, варнице, варнице! Црвене варнице здраво! Хај, здраво црвене варнице!"

И наједанпут, онако го, разбарушен, и ужасан Јуришић, коме кроз главу муњевито сину онај вртоглави позив црвене плакате на новој грађевини, откључа врата и појури на улицу.

На дивном небу весело и љупко играле су звезде милу игру Христовог дана. Гранчице су пуцкарале, и под ногама неког пролазника цичао је снег гласом најрадосније тице. Он одлучно заустави оног човека:

— Господине, рече он, каква је то случајност: да на земљи има исто толико људи колико на небу звезда? Ајд, одговорите ми!

Онај човек побеже ужаснут.

— Господине, викао је он за њим, господине, ја тражим службу. Ја се убих целе ноћи тражећи службу. Дајте ми службу, господине. Дајте ми сместа службу. Како то? Ви хоћете моју сведоџбу. Зашто сви захтевате моју сведоџбу? Е па лепо, моја сведоџба ево је: нишаним одлично, ево овако; ценим остајање још боље, ево овако; онда пуним, командујем, палим, бодем, сечем, убијам, убијам, убијам. Ко сте ви ја не знам, а ја сам, ја сам... рат.

На првој раскрсници сукоби се с гомилом људи, који се, весело и пијано узвикујући, таман спремаху да разиђу.

Он им приђе, па достојанствено и важно направи широки покрет руком и викну:

— Господо моја!

Изненађени, људи се брзо прибраше па безумно бурно запљескаше рукама:

— Чујмо, чујмо, чујмо!

— Господо моја, у далеким временима тамо, кад срећно човечанство буде достигло крајњу границу своје славе и величине, ону величанствену мету са које...

У невиђеном делиријуму радости пијана гомила бурно вриштећи заглуши га.

— ... Цео систем човечанског живота... у божанској енергији карактера..... посветити се човечанству..... а љубав према овој груди, љубав према овом великом гробу домовине...

Али нова, махнита, безумна, луда експлозија радости угуши последње његове речи.

— Живео, живео, живео!

Онда сви појурише, па шашаво кидисаше на њега и опколише га. Тада сав задихан, звиждући у пиштаљку, један позорник завитла се усред оне гомиле и снажно шчепа Јуришића. За њим, као без душе, долети још један у помоћ.

У том тренутку са цркава је звонило јутрење и све брже, ближе и јасније, са свих страна, учестани пуцњи огласише Божић. Позорници зауставише један фијакер па немилосрдно повукоше Јуришића, који се лудачки отимао. Али наједном, дубоко у месо његове голе и смрзле руке заривше се оштри, црни и зверски нечији нокти и просуше крв по снегу. Он погледа у руку, угледа крв, па се згури, згрчи, искриви и заурла:

— У акцију, у акцију, у акцију!

И све се у каламбуру неке крваве магле збрка око њега.

Онда, у црном оквиру кола, иза замагљеног стакла, ишчезе његова бела силуета.

И док су кола муњевито клизала по смрзлом снегу, све се још чаробно блистало на зрацима месечине.

X.

На писаћем столу, у соби Јуришићевог стана на Дунаву, полиција, сутра дан, нашла је овај његов рукопис:

„Опет ме спопао страх, црн, злослут и безуман, и све предње листове покидао сам јер сам лагао. Бојим се; увек сам у мрачном страховању... Издала су ме сасвим моја умна крила и ја падам, сурвавам се, неизбежно, јаој неповратно падам... Свет је овај пун неке чудне забуне па ипак некога реда. Ето нема помоћи, нема излаза, нема спасења ван смрти... Остао сам скоро са свим без осећања јаве. Са истом неверицом стојим дању пред сензацијама стварности, као што ноћу стојим пред појавама сна. И увек помамно, у непрекидној грозници сна тражим ону разлику увек нереалних стања и мутних и језивих слика што се ноћу и дању аветно витлају око мене. И ноћу и дању само утваре. Не знам и не умем јасно да се питам, али слутим да постепено и сигурно губим осећање јаве.

Тренутно, седећи овако, сањам страшне слике и пробуђен, ево, стојим стално пред неком мрачном опасношћу од које не могу да умакнем. Окован сам и на дану су ми ужасне визије и мрачније и мучније.

Увек сам чудно свестан кад сањам и знам да сањам. Усред оних представа око мене стојим, као циник, сумњам, не верујем. Не верујем!

А после, кад мислим да сам пробуђен, понова сам несигуран у оно што видим око себе будан. Ја незнам сигурно јесам ли будан, јер сан се наставља и кад очи крваве отворим. И ја се увек бојим и неисказано више бојим се сна отворених очију... Кад сам био млад и мали осећао сам неописано слатко радост иза страшнога сна. Гоне ме

тако, а ја бежим панично, бежим и гушим се у немоћи, саплићем оловне ноге и падам, па се наједном пробудим и цептим и дрхтим. А после — сунце, па чудни неки елан срца, па нада и блага лица око мене и тице и радост завлада безумна. Јест, заиста, јава је онда била рај, а сад, ево, ужаснији сан сањам отворених очију.

Опет их отварам, а мало час сневам моју кућу сву у пламену. Црвени језици лижу, сикћу, витлају и пламте високо, а ја знам да моја кућа гори. Ја сумњам. Али улазим унутра да из жара отмем своје драге успомене. И усред собе своје видим вешала спремљена за мене. И смејем се. Бога ми, сумњам и не верујем. Не верујем! Знам ја да сањам. Откуд ја знам да сањам?

А после добро отварам очи и прозор и гледам у ноћ. Али, гле, црвени пламенови лижу до звезда, заиста лижу чак до звезда, и свуда докле могу да догледам само пожар и бескрајна колона вешала. Ја гледам у звезде и плачем и оне плачу и не знам кад је, последњу отерао дан. И не знам јели то зöра заиста!

Бојим се, увек се болно и крваво бојим; и хтео бих да бдим некако, а увек сањам...

И пре је за мене владао мрак. Али, у дубоком мраку, понекад, севала је муња. Сад је настао непрекидан, потпун, црн мрак.

У блеску оне муње стицао сам чудну веру у себе. Сурово сам одрицао закон, одбацивао Творца, и свемоћан волео сам живот и веровао у срећу... О како је бедно кратко трајала „смрт Бога," како сам се брзо као Фаетон нашао у своме Еридану и закукао: О дођи у помоћ, у помоћ дођи моме неверовању!.. Јест, подигавши ме бацио се ме, Боже! Сад је непрекидан, црн мрак и опкољен понова мистеријом и чудом клечим, ево, послушно пред неумољивом влашћу Традиције, која је сјајно издржала снажне ударце мога знања. О јадан ли сам, сав опет у тешким ланцима Традиције! О ту ли си опет стара моја племенита и добра дојкињо Традицијо?!

Мога знања? Мога јаднога знања. Понекад, истина, док се узбуркана душа гушила у неизвесности и сумњи, оно је водило очајну борбу умирења и задавало жестоке ударце моме наследном страху. Као безумна бегала су мистериозна чудовишта, а ја сам се смејао гледајући ону ужасну трку испред светлости. Али сам брзо клонуо јер, ево, сад је човек тај што ме баца у страшни ад страха, користећи моју природну слабост у друштвеном интересу. И сад незнам: које ли је чудовиште језивије: онај наследни страх или овај стечени... Али бдите, сви будите будни, осећам, Бога ми, људи, близу нам је крај.

Ја гледам у звезде и горко плачем с њима и не сећам се кад оно последњу отера дан. И не знам да ли је дан заиста.

Гле, ја не видим ни крви у образима људи. Као иза магловитог стакла, бледе и бескрвне, пролећу маске мимо мене, а рука, најбољега мога друга рука, као ледене ручице гвоздених врата, смрзла је и мртва. Као суву сламу гладим косу моје драге и груди њене тврде хладне су као грудве снега. О нигде живота! Под мојим покривачем опружен лежи мој леш пун црви. Осећам све више како се тули јава. Осећам ужасан сан и хаос свега и неизмерну дубину најцрњег понора. О како болно дрхтим и како се грозно бојим. О, јаој мени, нигде живота! И земље се највише бојим, јер дрхти исто као ја, поиграва као јагње и тутњи пода мном и сва се устремљује на мене. Бојим се, јер, ето, пред мојим пренераженим духом руши се и последња вера у сигурно.

О земљо, као и небо, тајно вечна, јел' близу доиста твој крај? Гледао сам те кад тријумфујеш, о како бих радо видео како си велика како си величанствена кад пропадаш. Као орлу враћај ми увек младост моју да доживим крајњи твој ужасни дах живота, издисај твој, последњи твој ропац и пре него видим све ново да чујем последњу реч свих на свима местима, у свима приликама, онај најпоследњи трзај и кидање и крик и све крајње у ужасној по-

следњој секунди распадања кад настаје мртав мир и сан црн и вечан.

И потпуно сам, кад умукне, и кад изумре и последњи језиви јаук звона, да се зацерекам безумно над свим што је било: над свима страстима, предрасудама, конфликтима, интересима, друштвеним порецима и философијама, па заурлам дивљим криком кроз најцрњу тишину вечне смрти.

Хтео бих, али се бојим. О, како се бојим, како се грозно лудачки бојим. О бојте се сви и бдите, сви будите будни, осећам, људи, близу нам је крај..."

...Они, што су недељом или празницима пред подне, редовно посећивали и носили разне понуде Алексију Јуришићу, пре његове смрти у лудници, причали су: да је био веома миран, врло благ и кротак. Имао је, кажу, само једну, чудну и сталну, особину. По цео боговетни дан руковао би се с људима, пушио или писао Наташи.

КРАЈ.

PG 1418 V33C6 1922

Vasic, Dragisa
Crvene magle

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

1892

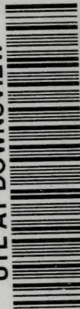
UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 03 01 11 005 0